ÉDES ANYANYELVÜNK

II. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1980. OKTÓBER—DECEMBER
ÁRA: 8 FORINT

Kazinczy Ferenc szobrának megkoszorúzása Sátoraljaújhelyen az Édes anyanyelvünk országos verseny döntője alkalmával. (Laczó József felvétele)

A tartalomból

Hogy kerül a szószba szalmiák?

Prevenciót!

Ne nagyképűsködjünk!

Karinthy Ferenc: Focl

Így írunk mi

Szírek és venézek

Nyelvművelés a tévében

Egy csokor baki

Katonák egymás közt

Mire vessük a hangsúlyt?

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.

A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:
Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szathmári István, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.

Szerkesztőség:
Budapest, Majakovszkij u. 99.
1077
Telefon: 210-720
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedévenként

Egy szám ára: 8 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a 'Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: fél évre 16 Ft, egy évre 32 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H—1389 Budapest, postafiók 149.

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató

INDEX: 25 224
HU ISSN 0139—0457

Hogy kerül a szószba szalmiák?

Nem kell megijedni! Csak a szavak eredetét fürkésző nyelvész asztalán kerül egy helyre a szósz és a szalmiák. Ez a két szó ugyanis — jóllehet ma már egyáltalán nem látszik rajtuk — ugyanarról a tőről fakad, a 'só' jelentésű *sal* latin szóból. Kacskaringós úton váltak ilyen különbözővé.

A *szósz*-t német közvetítéssel a francia nyelvből kaptuk. Ott *sauce* az írása, s a középkori franciák még nagyjából *szausz*-nak ejtették. Ez a szó a 'sózott' jelentésű latin *sals(us)*-ból származik oly módon, hogy az *l* hang egy alig kiejtett *u*-szerű hanggá csökevényesedett. S innen már csak egy kis lépés, hogy észrevegyük az eredeti *sal* szót.

A *szalmiák*-ban a *szal*-t tehát már értjük. S vajon honnan származik, és mit jelent a „miák"? Így önmagában semmit, de ha tudjuk, hogy a *szalmiák* erősen rövidült forma, s eredetileg így írták: *sal ammoniac(us)*, akkor már közeledünk a megoldáshoz. A megoldás kulcsa pedig Egyiptomban van. A fenti névben ugyanis a régi egyiptomi birodalom egyik legnagyobb istenének, *Amon*-nak a neve rejlik.

Amon isten kultusza főleg az i. e. 16. századdal kezdődő ún. Újbirodalomban volt jelentős. Akkor viszont annyira, hogy mintegy kétszáz éven keresztül szinte csak olyan fáraók uralkodtak, akik Amon nevével nevezték önmagukat: a négy Amenhotep és Tutenhamon.

Nos, Amonról nevezték el hajdan a Líbiai-sivatag legnagyobb oázisát, amelynek a mai neve Siwa-oázis. Itt találtak először a természetben nagymennyiségű „szalmiákot". Az elnevezés tehát az első lelőhely nevét őrzi.

Itt is akad egy kis nyelvi humor. Mivel a szalmiák — vagyis a pontos kémiai nevén ammónium-klorid — a vegyületeken belül a sók csoportjába sorolható, szokták *szalmiáksó*-nak is nevezni. (Már csak azért is, nehogy összetévesszék az ammónia vizes oldatával, vagyis a *szalmiák-szesz*-szel.) De ha azt mondom, hogy „szalmiáksó", akkor úgy érzem magam, mint Karinthy híres Ady-paródiájában a Törpefejű: „Hogy mindent kétszer mond, kétszer mond".

Hiszen a *szal* már maga is 'sót' jelent!

Van még néhány más kémiai szakkifejezés és konyhanyelvi szó is, amely a *sal*-ból ered. Ilyen pl. a *salétrom*.

De nem véletlenül írtuk az előbb azt sem, hogy „konyhanyelvi", hanem azért, mert a *szalalkáli*-ra gondoltunk. Ez eredetileg 'salétrom'-ot jelentett, tehát kálium-nitrátot. A kálium ugyanis alkáli-fém, tehát ez a vegyület „alkáli só", vagyis *sal alcali(cus)*. Igaz, hogy ma már nem ezt a sót használják sütőpornak, hanem az ammónium-nitrátot, de azért a régi elnevezés megmaradt.

Nehogy azt higgye a kedves olvasó, hogy csak a kémiában találkozunk a *sal* származékaival! Mindennapi nyelvhasználatunkban is vannak ilyen szavak, a már említett *szósz*-on kívül is. Nem okozhat különösebb fejtörést annak megfejtése sem, hogy miképpen alakult ki a 'só' jelentésű latin szóból pl. a *szalámi* vagy a *saláta*.

Lám, az etimológia révén így kerülnek egy helyre ételek és vegyszerek.

Victor András

Tartalom:

Victor András: Hogy kerül a szószba szalmiák? — — — — — B/II.
Horváth Gergely: Prevenciót! — — — — — — — — — — 1
cs: Panel, Áldozatos — — — — — — — — — — 1
Grétsy László: Ne nagyképűsködjünk! — — — — — — — — — 2
Kemény Gábor: Így írunk mi — — — — — — — — — 2
Lőrincze Lajos: Kinek a „nyelvszokása"? — — — — — — 3
GL: Egy kép, egy hír — és egy hírmagyarázat — — — — — 3
Szepesy Gyula: Mi öntsünk ki? — — — — — — — — — 4
L. L.: Nyelvművelés a tévében — — — — — — — — — 4
Pálfy József: Szírek és venézek — — — — — — — — — 5
R. Hutás Magdolna: Klinikák — — — — — — — — — 5
Tompa József: Csillaghullás — — — — — — — — — — 6
Fehér Erzsébet: Hogyan születik a költői kép? — — — — — 6
Heltainé Nagy Erzsébet: „Embermesék" — — — — — — — 7
Karinthy Ferenc: Foci — — — — — — — — — — — 8
Figyelmező — — — — — — — — — — — — 8
Tarpai Zoltán: Katonák egymás közt... — — — — — — — 9
Előzetes a windsurf ügyében — — — — — — — — — 9
P. I.: Társakat keresünk! — — — — — — — — — — 9
Deme László: Mire vessük a hangsúlyt — — — — — — — 10
Zala Mária: Alapítvány az anyanyelvi kultúráért — — — — 10
Győri Anna: Egy csokor baki — — — — — — — — — 11
Besenyői Erika: Gyógyító düh, avagy mitől beteg a DÜH? — — 11
K. M.: Szemle — — — — — — — — — — — 11
Molnár Z. M.: Nyelvédesanyánk — — — — — — — — — 11
Pontozó — — — — — — — — — — — — 12
Keresztrejtvény — — — — — — — — — — — — 13
B. Sebestyén Ilona: Gyanús — — — — — — — — — — 13
F. P.: Higgye el! — — — — — — — — — — — — 13
Korchmáros László: Kérdem, olyan nagy hiba ez a kérdőjel? — — 14
Éber szemmel, füllel — — — — — — — — — — — — 14—15
Képzavarok — — — — — — — — — — — — 15
Postaláda — — — — — — — — — — — — — — 16—B/III.
Rozgonyiné Molnár Emma: Itt van a kutya elásva — — — — B/IV.

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA SÁTORALJAÚJHELY-SZEMLÁLOM

Prevenciót!

Kedves Nyelvészek!

Minden tudományág képviselője haragszik, ha laikusok nyilvánítanak véleményt olyan kérdésekről, amelyek alapos szakmai felkészültséget igényelnek. Anyanyelvünk védelme azonban mindannyiunk közös ügye, ezért — és az új folyóirat első számában meghirdetett célok alapján — engedtessék meg, hogy egy nem nyelvész is állást foglaljon nyelvi kérdésekben. Gondolataim olyan gyakorlati területekről szeretném kifejteni, amelyek megoldása mindenképp szükséges lenne, ha esetleg nem is az általam javasolt formában.

1. Az írógépekről az utóbbi időben többször esett szó, és a jelek szerint vannak végre biztató fejlemények a jövőt illetően. De egy szó sem esett arról, hogy a jelenleg használt — és bizonyára még évtizedekig szolgáló — írógépeket átalakítják-e?

2. A nyomdai úton sokszorosított szöveges termékek helyesírása is sok jogos bírálatra ad okot. Itt most nem annyira a könyvekre és újságokra gondolok, hanem a plakátokra, reklámokra, lemezborítókra, használati utasításokra, konzervcímkékre stb. Javaslatom: ahogy a Képzőművészeti Alapnak van egy lektoráló bizottsága, amely eldönti, hogy mi kerülhet a közönség elé és mi nem, ugyanúgy alakítani kell egy nyelvészeti lektoráló bizottságot is. A nyomdák csak akkor adhassanak ki bármilyen terméket, ha a bizottság is jóváhagyja.

3. Hasonló rendszabályt kellene hozni a neonreklámokkal, a címfestők készítményeivel, filmfeliratokkal stb. kapcsolatban is.

4. Elkeserítő, hogy egyetemeken és főiskolákon tanuló hallgatóink és a már aktív pedagógusok nagy százaléka mennyire hadilábon áll a magyar nyelvvel és különösen a helyesírással. A szaktanárok zömének eszébe sem jut, hogy az írásbeli munkákban a helyesírási hibákat legalább aláhúzza. A tantárgypedagógiai, szakmetodikai tankönyvek sem foglalkoznak a nyelvhasználat és a helyesírás kérdéseivel, nem biztatják a tanárokat, hogy törődjenek a nyelvvel is.

Javaslatom e téren többirányú. Az első könnyebben megoldható: mozgalmat kell indítani a pedagógus társadalmon belül, hogy többet foglalkozzanak ezekkel a kérdésekkel, különösen az igazgatók és szakfelügyelők helyezzék előtérbe a nyelvi nevelést. A második megvalósításához bizonyára évek kellenek, de már most tegyük meg az első lépéseket: a nyelvtan és a helyesírás legyen legalább egy szemeszteren át minden tanárszakos számára az első évben kötelező alapozó tárgy, és aki ezen megbukik, ne taníthasson! A tárgy neve lehetne Nyelvhelyesség, és legalább heti két órában kellene tanítani. Végül harmadik javaslatom: addig is, míg ez megvalósul, legalább a szakmetodikai órák kötelező anyagába kerüljenek be nyelvhelyességi kérdések.

5. Persze, ezzel szemben áll a laikusok örök panasza: nem lehet a helyesírást megtanulni, mert töménetlen szabály van, és mérhetetlen nagy a kivételek száma. Kedves nyelvészek, nem lehetne valami egyszerűsítést, radikális változtatást végrehajtani?...

6. Végül el kell mondanom, hogy úgy érzem, a mostanában sűrűn megjelenő nyelvhelyességi cikkek egy része már nagyon elrugaszkodott a hétköznapi problémáktól. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy csak a vulgáris hibákkal foglalkozzunk, de soha nem lehet eleget foglalkozni velük. (Pl. egy pedagógus ismerősöm állandóan a „nem-e" szerkezetet használta. Amikor kijavítottam, megdöbbent, mert — mint mondta — sohasem hallotta, hogy ez így hibás!) De bűnös ebben a rádió és a tv is, amelynek riporterei szemérmességből sohasem javítják ki a riportalanyok nyelvi hibáit. És itt most nem csak a vulgáris hibákra gondolok, hanem főleg a nyakatekert, érthetetlen szakzsargonokkal megtűzdelt körmondatokra. Bár egyszer hallanám egy riportertől: „Kérem, ezt most legyen szíves lefordítani magyarra!" — de szép is lenne!

Összefoglalóul: ma az a helyzet, hogy a nyelvművelés ügye szinte kizárólag azokat foglalkoztatja, akik maguk is helyesen írnak és beszélnek. A többiekre pedig hogyan hathatunk? Egyrészt az iskolában; másrészt azzal, hogy nem adunk lehetőséget a „rossz" befogadására — ez a „passzív művelés" is sokat érne. Ennek érdekében íródott ez a pár sor.

Horváth Gergely

ÁLDOZATOS

Kezdett a dolog az idegeire menni. Eléggé régivágású ember volt. Huszonkét éve ült a bérelszámolóban. Természetesnek vette, hogy a munkát becsületesen el kell végezni. Azért fizetik. Néha prémiumot is kapott. Szerette, amit csinált. De nem tekintette áldozatnak. Amikor először olvasta, még csodálkozott. Csöveket raktak le a szomszédjukban, végestelen-végig. Aztán elkészült a nagy munka, bizony elég keserves volt kivárni, és akkor azt írta az újság, hogy a csövek cseréjét áldozatos munkával végezték el. Határidő előtt két nappal. Hirtelen arra gondolt, ha nem kellett volna a munkásoknak anyaghiány meg egyebek miatt naphosszat az árokparton kártyázni, a munka még áldozatosabb lehetett volna. Akár két héttel előbb is befejeződik. Aztán egyre többször olvasott hasonlót. Hogy áldozatos munkával épültek új házak. Hogy áldozatos munkával adták át a várva várt óvodát. Az utat. A hidat. A feje akkor kezdett először remegni, amikor a házbizalmi megrótta, hogy csak ne renitenskedjen, a pékek igenis áldozatos munkát végeznek. Valamennyien. Éppen egy órával előbb dobták ki a vekni másnapra megsavanyodott reszlijét. Egy fél órát állt a a kenyérért sorban, szombat délelőtt. A feje most már mindjobban remeg. Nem tud belenyugodni az áldozatos szó inflációjába. A színeváltozásába. Abba, hogy lassan az ellenkezőjét jelenti, mint régen.

(cs)

PANEL

Ült a tévé előtt, kezében papír, ceruza. — Ha egy kis szerencsém van, mára meglesz a századik — mondta a feleségének, és a képernyőre bámult. — Neked sincs jobb dolgod — felelte nevetve az asszony, és kifordult az ajtón, hogy feltegye a kávét. A tévériporter éppen a szövetkezet elnökét faggatta. Afelől, mi lesz a szőlővel. Az elnök nekidurálta magát, és beszélni kezdett. Most, mondta ő magában, most, és hirtelen előrehajolt. Olyan volt, mint a vadászeb, amikor szimatot kap. „Nehéznek ígérkezik a szüret?" — kérdezte a riporter, és az elnök máris válaszolt. „Ha mód és lehetőség lesz rá..." Fölugrott, és elkurjantotta magát. — Megvan a századik! Milyen szerencse. Századszor hangzott el a televízióban a panel: mód és lehetőség. Két hét alatt. De fog ez az arány még javulni is.

Aztán elővette az ünnepi alkalomra tartogatott whiskyt. Töltött és koccintott: — Egészségünkre! Meg fogom alkotni a nagy panelszótárt — mondta büszkén, és elmélázva gondolt a nyilatkozókra.

(cs)

EGY ZSARGONMAGYAR MEG A SZÓTÁR

Ne nagyképűsködjünk!

A Társadalmi Szemle 1980. augusztus—szeptemberi számában Nyelvünk állapota, anyanyelvi műveltségünk helyzete címmel kiemelkedő fontosságú, irányt mutató jellegű dokumentum jelent meg az MSZMP KB mellett működő Művelődéspolitikai Munkaközösség ajánlásaként. E tanulmányban olvashatjuk a következőket:

„A más nyelvekből való átvétel, a szókölcsönzés természetes és állandó nyelvtörténeti folyamat, nyelvünk ezen a módon sok értékes elemmel gyarapodott. Korunkban azonban — mintegy másfél évtized óta — ez a folyamat tömegében és ütemében is egészségtelen méreteket öltött. Mind a különféle tudományokban, szakterületeken, különösen a közgazdaság és a kereskedelem nyelvében, mind a sajtóban, rádióban, televízióban sűrűn használunk fölöslegesen olyan idegen szókat, mint *computer* a *számítógép* helyett, *indusztrializáció* az *iparosítás* helyett, nemegyszer olyannyira halmozva az efféléket, hogy egy-egy idegen szavakkal, kifejezésekkel zsúfolt mondat szinte latin, angol stb. nyelvtudást is megkíván. Igen gyakran pedig az okoz zavart, hogy a szükséges idegen szavakkal sem bánunk helyesen. Nem számolunk azzal, hogy az a szó, amely szakmai, tudományos körökben esetleg nélkülözhetetlen (*kommunális, marketing, infrastruktúra* stb.), a kívülállókban ellenérzést, tiltakozást kelt, különösen a kevésbé iskolázott emberekben."

Az idegen szavakkal kapcsolatos állásfoglalás egészében rendkívül tanulságos, de ezúttal főleg az idézet utolsó mondatának mélységes igazságára szeretnék magam is utalni. Törekedniük még a tudomány művelőinek is kell arra, hogy ha van rá mód, magyarul fejezzék ki magukat, azoknak ellenben, akik rádióhallgatók, újságolvasók vagy tévénézők tíz- és százezreihez szólnak: szent kötelességük, hogy úgy szóljanak, ahogy a tíz- és százezrekhez szólniuk kell: magyarul. Mégis mit tapasztalunk szinte naponta? Azt, hogy hiába törekszik a jó nyelvérzékű riporter, az anyanyelvét szépen használó újságíró a közérthető, kifejező fogalmazásra, a rádió, a tévé vagy a sajtó együttes teljesítményét lerontják azok a szó- és tollforgatók, akik fittyet hánynak a közművelődés demokratizmusának, s közkeletű, mindenki által értett, magyar szó helyett műveltségfitogtatásból vagy csupán kényelemességből nemegyszer olyan idegen szót használnak, amelyet az általános iskolázottságú hallgató, néző vagy olvasó még hozzávetőleg sem ismer. Aki a rádióban egyetlen beszélgetésben ötször-hatszor *konszignációs* raktárt emleget, aki áruházi *polcok, állványok* helyett országos napilapban *sztender*-ekről ír — ráadásul német—angol keverékszót használva —, aki nagy példányszámú folyóirat hasábjain következetesen *unikális* fényképfelvételekről, tudósításokról értekezik, még véletlenül sem használva helyette olyan jelzőt, amely legalább az idegen szavak szótárában megtalálható, az nem a közösséget szolgálja. S nem talál utat a hallgatók, nézők, olvasók százezreihez az sem, aki — ha nem is ilyen különlegességekkel „fűszerezi" mondatait — szinte szándékosan halmozza az idegen elemeket. A *haladó irányzatok figyelmen kívül hagyása* a tollán a *progreszív tendenciák ignorálásá*-ra változik; *párhuzamos tervek összehangolásá*-ból *paralel koncepciók koordinálása*, a *leghihetőbb általános végkövetkeztetés*-ből a *legplauzibilisebb univerzális konklúzió* lesz.

Aki így ír vagy beszél, nem a tömegekhez szól. S hozzáteszem: nem is műveltségéről, hanem gondolkodásbeli restségéről, sznobizmusáról, fontoskodó nagyképűségéről tanúskodik.

Grétsy László

ÍGY ÍRUNK MI

MÁR CSAKNEM közhelyszámba megy, pedig (mert?) alapigazságot fogalmaz meg Belinszkijnek, az orosz irodalomkritika megteremtőjének az a megállapítása, hogy a kritika *mozgó esztétika*. Nincs hát semmi meglepő abban, sőt szükségszerű, hogy a kritikának, esszének, irodalmi és művészeti publicisztikának a nyelve is „megmozgatott" nyelv, stílusa aktualizált, alkalmazott tudományos stílus. Következésképp nem is kérhetjük számon rajta azt a fogalmi egyértelműséget, hűvös pontosságot, a gondolatoknak azt a szigorú logikai rendjét, amely alapkövetelmény a tudományos értekező prózával szemben. Azt azonban joggal elvárhatjuk az ilyen műfajú cikkek íróitól is, hogy mondanivalójukat érthetően adják elő, s a színességre, eredetiségre való törekvés közben ellen tudjanak állni a „túl szépen írás", a stiláris modorosság csábításainak.

Hadd mutassak be néhány példát annak igazolására, mennyire nem könnyű olykor elkerülni ezt a csapdát! Egy jónevű fiatal írónk színházi levelében olvasom: „*A színház körüli világ tele van víz alatti menetelőkkel. Színészek, rendezők, írók vonulnak, menetelnek megállíthatatlanul. Víz alatt, oxigén nélkül. Mi hajtja őket?*" Nem akarok se értetlennek, se rosszmájúnak látszani, de nekem erről a képről, amelyet a cikk szerzője nyilván hatásosnak, ha ugyan nem megrendítőnek vél, két dolog jutott az eszembe: először a *hosszú menetelés*, utána pedig ez a cinikus pesti kiszólás: *Menj a víz alá!* Tudom, hogy az ilyesmi végül is ízlés dolga, s nem mindenki reagált ilyen tiszteletlenül művészeti életünk jelesének metaforikus könnyűbúvár-akciójára. Am't leírtam, egyéni véleményként írtam le, tisztában lévén azzal, hogy a fenségest az esszéstílusban is csak egy lépés választja el a nevetségestől, ahogyan az oroszországi hadiáratból hazafelé tartó Napóleon mondta (ha ugyan mondta).

MI SEM áll távolabb tőlem, mint hogy a nyelvi képektől való tartózkodásra intsem kritikusainkat, esszéistáinkat! Csak örülhetünk annak, ha egy publicista metaforához, hasonlathoz vagy akár szimbólumhoz folyamodik mondanivalójának jobb megértése végett. Arra viszont ügyelnie kell, nehogy az eredeti kifejezésmódért vívott harc hevében a képzavar ingoványos terepére tévedjen (hogy magam is egy eléggé elcsépelt szóképpel éljek).

A képzavart könnyebb felfedezni (a mások szövegében), mint elkerülni (a magunkéban). Ezt előrebocsátva idézem a következő részletet egy anyanyelvünk pallérozásával foglalkozó — egyébként nemes szándékú és tartalmas — cikkből: „*az anyanyelv szói megfagynak ajkukon, mielőtt még fészket vertek volna ott*". A kép egyik mozzanata (a szavak *megfagynak* az ajkukon) nem okoz gondot az olvasónak, már csak azért sem, mert nem a szerző leleménye, hanem köznyelvi metafora. Nagy értelmező szótárunk többek között ezzel a példamondattal szemlélteti a *megfagy* igének ezt a jelentésárnyalatát: „Ajkán *megfagyott* a becéző szó". Annál vitathatóbb a másik képelem: a szavak *fészket vernek* az ajkukon. Nemigen látom magam előtt a képet, de minél inkább próbálom elképzelni, annál rosszabb a szerzőre nézve. S a kettő együtt? Az összhatás még kedvezőtlenebb: a két elemi képből létrejött komplex kép erőltetett és zavaros. Erre a példára is áll, hogy a kevesebb több lett volna.

NÉHA teljesen érthetetlenné válik a szellemesnek szánt, de valójában csak szellemeskedő, végig nem gondolt fogalmazás: „*A szerzőtrió volt annyira ügyes és ravasz, hogy a közérthetőség és népszerűség szélesre tárt kapui között nem temetett be minden utat.*" *Nagykapu* mellett *kiskapu*; megtalálja az *arany középutat*; *szélesre tárja a kaput* valami előtt stb. — ilyen és ehhez hasonló nyelvi félkésztermékek tolonghattak a kritikus fejében, amikor cikke záró-mondatát papírra vetette. Neki azonban sajnos nem volt türelme ahhoz, hogy mekeresse a gondolatához illő, azt képszerűen megjeleníteni tudó nyelvi formát, hanem csak úgy „körülbelül", sebtiben rótta össze a befejezést. Emiatt az a (meglehet: téves) benyomásunk támad, hogy a szerző maga sem tudja egészen pontosan, mit is akar tulajdonképpen mondani. Az áttekinthetetlen kép — ahelyett, hogy szemléletességével hatékonyabbá tenné a közlést — inkább csak megzavarja az olvasót.

Kemény Gábor

Kinek a „nyelvszokása”?

A nyelv változik, s minden kornak a maga nyelvszokása, a maga nyelvhasználata a helyes. De ez az egyértelműen, egyszerűen hangzó tétel a valóságban mégsem mindig mutatkozik ennyire vitathatatlannak.

Vegyünk egy példát. Tudjuk, sokan ismerik azt a szabályt, hogy az eldöntendő kérdő mondatokban az *-e* kérdőszócskának az állítmány mögött a helye: *Megöntözted-e* a virágokat? *Eljössz-e* holnap? *Gondolhattam volna-e*, hogy így történik?

El lehet azonban képzelni, hogy valaki túl szigorúnak tartja ezt a szabályt. Mert például a nyelvjárásokban itt-ott lehet hallani más formákat is. Ilyeneket: *El-e* ment, *meg-e* mondta, *nem-e* tudod stb. Ez igaz. Én is tanúsíthatom, így énekeltük mi is valamikor a Szedri báró nótáját: Megkérdi a legöregebb juhászát, *nem-e látta* Szedri báró Mariskát.

Még azt is lehetne mondani, hogy a nem nyelvjárást beszélők is mondanak ilyesmit hébe-hóba. Sőt, akár írásból is idézhetünk példát. A Magyar Nemzetből ezt írtam ki néhány évvel ezelőtt: „Ha a tankok nem szállnak partra Kyreniában, ha a szárazföldi egységek nem foglalják el Ciprusnak csaknem a felét..., *megszakadt-e volna* Szampszon országlása?” Többségünk ízlése, nyelvhasználata szerint: *megszakadt volna-e*. Tovább is mehetünk. Az újságok nyelve általában pongyolább, mint a szépirodalomé. De bizonyos vagyok benne, hogy egy kis keresgéléssel néhány szépirodalmi példával is tudnánk szolgálni. Nekem pillanatnyilag azok az adatok vannak kéznél, amelyeket valamikor Markovits Rodion egykor világhírű, ma már elfelejtett Szibériai garnizon című könyvéből írtam ki: *Nem-e* a titkos alapból utazik? *Nem-e* enged meg magának az úton fölös kényelmet? Részemről az első mondatból elhagytam volna az *-e* szócskát, a másodikat meg így írtam volna: *Nem enged-e* meg magának...

Egy-egy nyelvi forma védelmében szoktunk hivatkozni a régi nyelv bizonyságára is. Ha a régi nyelvben is kimutatható, akkor aligha lehet valamit újabb romlásnak tekinteni. Nos, a *jó-e lesz, szót-e fogad, meg-e sül* típusú mondatok előfordulnak a régi nyelvben, mint egykori bibliafordításaink is bizonyítják. Arra is idézhetünk több példát is, hogy a kérdő *-e* szócska a mondat végére kerül. Nemde két verebek adatnak egy fél pénzen-e? — olvashatjuk a Müncheni Kódexben.

Mi következik mindebből? Nem az, amire talán olvasóink egy része gondol, hogy most már felejtsük el az *-e* kérdőszó helyére vonatkozó régi szabályt, s kiki mondja úgy, ahogy akarja. Mert hát ez is „nyelvszokás”.

Azonban: a nyelvművelésnek nem az a feladata, hogy a nyelvi bizonytalanságot, a zűrzavart szentesítse, fenntartsa. Hanem az, hogy segítse az *egység* kialakítását, megszilárdítását. A nyelv sokoldalú ismeretében kikutassa, megállapítsa, merre kellene a változást, a fejlődést irányítani, hogyan lehetne egységes nyelvhasználatot kialakítani.

Kétségtelen, hogy az *-e* kérdőszó használatában ma még nincs teljes egység. De az bizonyos, hogy a nyelvileg műveltebbek beszédében elvétve is alig találkozunk a *meg-e mondta, el-e ment* formákkal. Írásban pedig még ritkábban. (Azokat az eseteket kivéve, amikor az író egy nyelvjárást beszélő vagy pongyolább stílusú szereplőjét szólaltatja meg.)

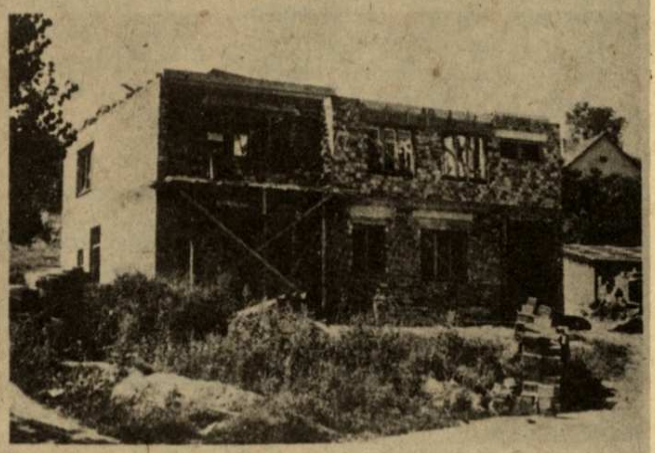
A mai szabály szerint írtak klasszikusaink is, hiszen főként az ő írásaikból, nyelvhasználatukból vonták le a nyelvtanírók a törvényt. Nem valószínű, hogy Aranynál akár egy olyan példát is találnánk, amely a szabálytól eltér. Emlékezetes, ismeretes az is, hogyan írta át Arany Madách Imre művében az ilyeneket: *nem-e kopogtat, S nem esz meg-é, nem-é látjátok, nem-e nagy eszme stb.* Úgy, ahogy a *mink* formát is kijavította, meg a *tikteket* alakot is: *mi, titeket*. A *nem-e borzongat* mellé ezt jegyezte: *rossz fűzés!* És azt is odaírta: Az a *nem-e* mindenütt rossz.

Ami a régiséget illeti, van példa erre is, arra is. De az az igazság, hogy a régi nyelvben is az a forma van túlnyomó többségben, amelyet ma szabályosnak tartunk. Nagyon meggyőzően bizonyítja ezt Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárának sok száz ide vonatkozó mondata, idézete.

Nincs ok hát rá, hogy megváltoztassuk eddigi jó, megalapozott és könnyen megtanulható szabályunkat. Inkább arra kell törekednünk, hogy — türelemmel, kitartással, jó példával — azokat is megtanítsuk rá, akik még nem ismerik.

Lőrincze Lajos

Gyermekszakorvosi rendelő

Decemberig Gyönkön az Ifjúsági lakótelepen gyermekszakorvosi ellátást biztosítanak. A nagyközségi tanács házilagos brigádja építi az orvosi rendelőt, amelyben szolgálati lakás is lesz. Hamarosan megkezdik a tető készítését és a belső szakipari munkákat.

Egy kép, egy hír — és egy hírmagyarázat

A Tolna megyei Népújság 1980. szeptember 18-i számában jelent meg a mellékelt kép és a hozzá tartozó rövid közlemény. Örömmel értesültünk belőle arról, hogy Gyönkön gyermekszakorvosi rendelő épül, s örömünket még az sem lohasztotta le, hogy ezt a dicséretes munkát nem a tanács HÁZI, esetleg HELYI, ALKALMI, TÁRSADALMI, hanem HÁZILAGOS brigádja végzi. (Csupán eltöprengtünk: vajon a brigád tagjai otthon HÁZILAGOS kosztot esznek, a HÁZILAGOS kiadásokat beszélik meg, gyerekeik HÁZILAGOS dolgozatot, feladatot írnak, időnként HÁZILAGOS mulatságot rendeznek?) A képaláírás első mondatával azonban sehogy sem tudtunk megbékélni, mint ahogy nem tudott Galántai Mátyásné gyönki olvasónk, a példa beküldője sem. „DECEMBERIG... gyermekszakorvosi ellátást biztosítanak” — adja tudtunkra a szöveg. Vajon hol látják el, hol gyógyítják a beteg gyermekeket? A még tető nélküli, épülő rendelőben? És ha igen, miért csak decemberig? Kétes értékű bejelentés. Nem csoda, hogy az olvasó úgy érzi, becsapták őt e hír fogalmazói.

Persze, sejtjük, mit is akar közölni velünk ez a rejtjeles közlés. Azt, hogy DECEMBERIG, azaz legkésőbb decemberre elkészül az új orvosi rendelő, befejeződik az építkezés, s attól kezdve a beteg gyermekeket már ebben az új épületben kezelik, gyógyítják a gyermekszakorvosok. A túlságosan tömör, kellően át nem gondolt fogalmazás azonban megbosszulta magát. A DECEMBERIG határozóragos alak a képaláírásban nem a munka elkészülésére utal, hanem a szakorvosi ellátásra. Egy láncszem kimaradt a gondolatsorból, s az eredmény: megtévesztő, az olvasót bizonytalanságban hagyó közlés. Pedig már Kosztolányi megmondta: „Az olvasót egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalanságban tartanunk.”

G. L.

A kiemelt idegenforgalmi üdülőterületeken, nyaralóhelyeken, sőt, a városok egyes területein is a szolgáltatási igények jobb kielégítésére lehetséges a magánkereskedő mozgóárusítása is.

MIT AJÁNL az olvasóknak a Népszabadság vezércikke, 1980. október 16-án?

B. J.

NAHÁT!

(Népszava, 1980. október 16. 3. o.)

B. J.

kaidó alatt. Az ebből fakadó hátrányokat kívánják ellensúlyozni a vállalatok azzal, hogy ahol erre a munka jellege lehetőséget ad, a rugalmas munkaidő különböző formáinak bevezetésével kísérleteznek, máshol pedig már bevált módszerként alkalmazzák. Ilyen

MIT ÖNTSÜNK KI?

Az Édes Anyanyelvünk 1980. évi 1. számában cikket írtam „Hírlapírók: ne így!" címmel. Példákat idéztem a *-t, -tt* képzős igenév hibás használatára. Rámutattam arra, hogy szerintem mért hibás ez a használat, illetve odaiktattam az általam helyesnek tartott nyelvi formát. Tömören fogalmaztam meg az elmarasztalás okát, mert úgy gondoltam, hogy egy rövid, nem szigorúan tudományos cikkben kevés magyarázat is elég, annál inkább, mivel a példák önmagukért beszéltek.

Cikkem megírásakor el voltam készülve arra, hogy a megrótt példák közül nem mindenki fogja mindegyiket helyteleníteni. Valóban így történt. Tompa József (1980. — 3. szám) azt írja pl., hogy „Szepesy Gyula szenvedélyes hangon megrótta egy országos napilap sportrovatát, mert állítmányul használta a *-t, -tt* képzős melléknévi igenevet *(hivatott)*, holott ilyenkor őszerinte csakis a *-va, -ve* toldalékos határozói igenévnek s a létezés igéjének együttese *(van hivatva)* lett volna a helyes."

Keresem cikkemben a „szenvedélyes hangot", de csak ilyen szavakat találok: „Szomorú képet mutat"; „hibás használat"; ők „se mentesek a járványtól"; „aggasztó méreteket öltött"; „magyartalanság". Véleményem szerint egy nyelvművelő cikkben bátran használhatunk efféle kifejezéseket minden szenvedélyesség nélkül.

Nem találom a sportrovatban a *hivatott* melléknévi igenevet. Egy másik csoportban fordul elő. Meg kell még jegyeznem, hogy a *hivatott* alakot nem ragadtam ki a példák sokaságából. Azért került a helytelen példák közé, mert a Népszabadság munkatársai egyszer sem írták le, hogy van *hivatva*, tehát szemmel láthatólag kerülték a *van* + *-va, -ve* igeneves szerkezetet. Pedig a *van hivatva* a magyarosabb kifejezés. Petőfi: *„arra vagyok hivatva*, hogy" (Napló); Madách: „mink *vagyunk hivatva*" (Az ember tragédiája); Szűts László: „Az új folyóirat ezt a társadalmi igényt *van hivatva* kielégíteni" (Magyar Hírlap, 1979); „A vízisportolók igényeit *volt hivatva* kielégíteni" (Magyar Nemzet, 1980).

Tompa Bárczi Gézát idézi annak igazolására, hogy a melléknévi igenevek ősi kincsei nyelvtani rendszerünknek: Az idézett helyen ez áll: „A befejezett múlt idő töve mai nyelvérzékünk számára is eléggé világosan azonos a múlt idejű melléknévi igenévvel: *várt ünnep — ünnepet várt; a látott jelenet — egy jelenetet látott*". De mi köze ennek a hibás magyarsághoz? A hibás magyarság így lenne: *az ünnep várt, a jelenet látott.*

Hozzám hasonlóan fogalmazta meg ezt a hibás magyarságot Simonyi Zsigmond is (Nyr, 46: 230), meg Kovalovszky Miklós is (Nyelvművelő kézikönyv, 114). — Tompa szerint én egy jól is használható kifejezőeszközt egyetemesen roszszaltam és a fürdővízzel kiöntöttem a gyereket is. Téved! A *tötyö* elnevezés a *suksük* mintájára a hosszadalmas körülírást van hivatva rövidíteni. Az utóbbit senki se minősítette gúnyolódásnak, holott a *-suk, -sük* ragot is lehet igen sokszor helyesen használni.

SZEPESY GYULA

NYELVMŰVELÉS A TÉVÉBEN

Helyes-e, ha a tévében (vagy a rádióban) a riporter helyreigazítja a magyartalanul, helytelenül beszélő „riportalanyt"? Sokszor vitatkoztunk már erről. Nekem mindig az volt a véleményem, hogy több kárral, mint haszonnal járna, ha egy rendelettel a riporterek *jogává* és *kötelességévé* tennénk a nyelvi nevelésnek ezt a közvetlen módját.

De azért esetenként lehet megfelelő módot találni az ilyenféle beavatkozásra is.

Egy ilyen — megfelelő módon és helyen való — beavatkozásnak lehettünk tanúi az ősz elején.

A Hét műsorát vezető riporter — úgy emlékszem. Sugár András volt — valami ilyesmivel zárta az adást: Úgy látszik, nem tudunk magyarul. Ma már kétszer is hallottuk ezt a csúnya kifejezést: *árfekvés* . . .

Lehet, hogy nem egészen pontosan idézek, de annyira meglepett ez a szokatlan megjegyzés, hogy feljegyezni is elfelejtettem. Valóban keserves volt hallgatni akkor is, máskor is az *árfekvésről* való nyilatkozatokat, amikor — akárhonnan nézzük a dolgot — csak arról akartak beszélni, mennyi a termék ára, olcsó vagy drága az áru.

Érdekessége ennek az eseménynek még az is, hogy éppen azon a napon jelent meg a Magyar Nemzet Anyanyelvünk című rovatában É. Kiss Sándor szellemes, találó cikke az *árfekvésről*, a *ráfordításról* és még néhány — ebbe a témakörbe tartozó — divatos kifejezésről.

Megfelelő formában hangzott el a tévében a figyelmeztetés, a helyreigazítás. Nem személynek szegezve, nem bántóan, de félreérthetetlenül. És jogosan, jó alkalommal is.

Nem lehet elégszer mondani: nagyon elterjedt napjainkban vagy inkább éveinkben az ilyen nyakatekert, körülményes, fontoskodó kifejezések használata. Bátran mondhatom, hogy mai nyelvhasználatunknak ez a legnagyobb hibája; nyelvművelésünknek tehát a legfőbb feladata, hogy *ez ellen*, s egyben a világos, közérthető nyelvhasználat *érdekében* tárgyilagosan küzdjön. Érdemes volna összefognunk ennek a torz nyelvhasználatnak a visszaszorítására, mert terjedése nemcsak azzal jár, hogy nem értjük meg egymást, hanem azzal is, hogy leszokunk a világos, egyenes beszédről, s ezzel együtt a világos, egyenes gondolkodásról.

Eszembe jut egy beszélgetés, amelyet nem is olyan nagyon régen valamilyen építésügyi hatósággal folytatott a riporter a tévében a sok beázásról, a csatornák eldugulásáról. — Mi a véleménye erről a helyzetről? — kérdezte a riporter. — Az a baj, felelte az illetékes, hogy *nagy intenzitású csapadék esik* . . .

S a divatszavak tömege! Jó emlékezetű Öveges professzor úr, a természettudományi ismeretterjesztés immár klasszikussá vált egyénisége, valahányszor csak találkoztunk, mindig az *érzékel* szó elleni küzdelmet kérte tőlem számon. Mert hogy az emberek már se látnak, se hallanak, csak *érzékelnek*. Én valahogy nem vettem ezt észre, s nem tettem eleget a felszólításnak. Nos, azóta már többször „érzékeltem", hogy Öveges professzor úr figyelmeztetése nem ok nélkül való volt. Nemrég hallottam a rádióban, hogy „az árkülönbözetet a vevő a saját zsebén *nem érzékeli*". Egy másik ugyancsak új példa a Természet Világa című lapból. Egy képen párzó kubai levelibékákat látunk. Szemmel láthatóan az egyik egészen kicsi, a másik hatalmas nagy. A kép aláírása: „*Jól érzékelhető az ivarok nagyságabeli különbsége.*" (1980. 8. sz.)

Divat a homályoskodás, a fontoskodás. Úgy beszélünk, hogy a másik ember aligalig értse. Talán azzal a rejtett céllal is, hogy viszonylag egyszerű mondandónknak is nagyon tudományos színezete legyen. Hogy is szól Arany János ironikus „tanácsa"?

Te mindig olyan szót válassz,
csinálj,
Amit ne értsen János vagy
Mihály;
Legjobb, ha tenmagad sem
érted azt:
Így legalább soha fel nem
akadsz.
Mert, minek értelmét nem
tudod,
A szó mindenhová
illeni fog.

L. L.

Szírek és venézek

A külpolitikával foglalkozó újságírónak gyakran akad gondja országnevekkel vagy országok lakosainak az elnevezésével. Itt vannak például az *-ia* végződésű országnevek. Mennyire megszaporodtak ezek, ahogy a 60-as évek eleje óta egyre-másra új, független államok alakultak: Algériától Zambiáig, Gambiától Tunéziáig. Még az országnevek hagyján, de amikor az algériaiakról meg a zambiaiakról, a gambiaiakról meg a tunéziaiakról kell írni és szólni! Ember (bemondó, hírmagyarázó) legyen a talpán, aki egymásután három-négy ilyen többes számot helyesen tud kimondani. Inkább az fordul elő, hogy szaporodnak a bakijai...

Még talán mindig nem késő csökkenteni a sok *-ia-t*. Mondjuk, lehetne algírit mondani, írni és tuniszit, ha már a gambiain, zambiain nem tudunk segíteni. S mert mindig is dánok voltak Dánia lakosai, lehetnének jordánok Jordánia állampolgárai, mint ahogyan a vele szomszédos Szíriában is szírekről beszélhetünk. Szerencsére Brazília állampolgárai eddig sem voltak mások, mint brazilok.

A Dél-Amerikába szakadt honfitársaink magyar nyelvérzéke lázadozott az ellen, hogy venezuelaiakról beszéljenek. Kitalálták, felkapták és használják hát a venéz alakot. Miért ne alkalmazhatnánk ezt mi is Magyarországon, rádióban, televízióban, az újságok hasábjain? Hiszen Argentínában is argentinok élnek, nem pedig argentínaiak...

Bajban vagyunk a szigetekkel is, ha bekerültek egy ország nevébe. A Fülöpszigeteken például kik élnek? Fülöpszigetiek? Isten neki, inkább filippínókról tennék említést... De most már ugyebár vannak Seychelles-szigetek (persze Seychelle az egyes szám). Comore-szigetek, Maldive-szigetek és így tovább... A nevüket ragozni kész életveszély, olyan könnyen melléfoghat az ember.

S itt a „német kérdés". A politikában tulajdonképpen már nem kérdés: két német állam van. De már lakosaik megnevezése gyakran nyelvbicsaklással jár: hagyján, hogy vannak nyugatnémetek, így, egybeírva, hiszen ez már nem földrajzi megjelölés, de keletnémetek nincsenek! A számunkra baráti ország, NDK polgárait illemből nem szólíthatjuk így. (A moszkvai olimpia napjaiban az NDK versenyzőit nyugodtan lehetett volna németeknek titulálni, senki se tévesztette volna össze őket a nyugatnémetekkel, hiszen azok a bojkott miatt távolmaradtak... Sportsajtónk nem élt ezzel a lehetőséggel, hanem megmaradt a nehézkes formulánál: NDK-beli, vagy élt az egyszerűbb, de pontatlanabb megjelöléssel: NDK-úszó, NDK-futó, NDK-lányok és így tovább. Ha éppen nem csúszott rá nyelvük, tolluk az NDK-s jelzőre.)

Az NSZK hivatalos neve csak nagy ritkán jelenik meg egy-egy dokumentumban a német változat tükörfordításának formájában: Németország Szövetségi Köztársaság. Világos a politikai megkülönböztetés: ha Német Szövetségi Köztársaságot mondunk-írunk, mint ahogyan Német Demokratikus Köztársaságot, akkor a két német állam elnevezésében is érvényesítjük az egyenlőséget. Az NSZK ottani hivatalos neve viszont még akkor született, amikor a német nép egyedüli képviseletének elvét hirdették.

Palesztina ma még nincs a térképen, de gondot már ma is okoz néha a palesztinok elnevezése, mivel hogy egyszer-másszor palesztínaiakról esik szó — itt is a politika szól közbe.

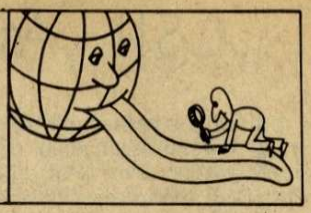
Egy másik *-ia* végződésű állam nincs többé. (Jogilag, politikailag pontosabb megfogalmazással: nem is volt állam az...) Rhodesiára gondolok. Így aztán szerencsére nem kell küszködni a rhodesiaiakkal. De itt vannak a zimbabweiek. Ez sem olyan egyszerű.

Egy szó mint száz: száz szó is akadhat, amelyet a földrajz és az államközi kapcsolatok nyelvében egyszerűsíthetnénk. Mindannyiunk javára: az olvasó, a tévénéző, a rádióhallgató, no meg a nyomdász barátaink hasznára.

Örülnék, ha az Édes Anyanyelvünk olvasótábora véleményt nyilvánítana a külpolitikai újságírók eme nyelvi gondjairól s a gondok eloszlatásának előbb vázolt lehetőségeiről.

Pálfy József

NYELVÜNK VILÁGA

KLINIKÁK

AZ ELSŐ pillanatban talán csak egy többes számú, idegen eredetű főnévként fogjuk fel a címben jelölt szót. Valóban. A *klinika* latin eredetű, a görög—latin *clinice* 'a beteg ágyánál folytatott orvoslás mestersége' és a hazai latin *clinica* 'gyakorlati orvostudomány' jelentésű szó volt az alapja a ma is élő kifejezéseknek, de az 'orvosképzés szolgálatában álló gyógyintézet' fogalmának kialakulásában közrejátszott a német *Klinik* és a francia *clinique* 'klinika, klinikai gyakorlat' jelentésű szó ismerete is. A *klinika* 'a gyógytudományban való oktatás és gyakorlás' jelentésében már a múlt század hatvanas éveitől élt a magyar értelmiség nyelvében, de az 'orvosképzés szolgálatában álló, az egyetemhez tartozó gyógyintézet, kórház' fogalma csak akkor alakult ki szélesebb társadalmi méretekben, amikor Budapesten az 1880-as években megépítették az Üllői út és a mai Baross utca környékén az úgynevezett belső klinikai telepet, majd 1900 és 1909 között az I. számú Sebészeti Klinika köré (Üllői út 78. sz.) a külső telepet. A gyógyintézetnek ez a formája igen gyorsan óriási tekintélyre tett szert. A főváros életét élő szépíróink ezt a tényt meg is örökítették (Kosztolányi, Nagy Lajos).

AZ IDEGEN szó tehát, amikor a magyar nyelvben meghonosodott, egyes számú főnévként élt. Egy-egy kórház elnevezésében jelzős szerkezettel jelölték a gyógyintézet jellegét: *I. sz. Sebészeti Klinika, I. sz. Belgyógyászati Klinika, II. sz. Nőgyógyászati Klinika, II. sz. Szemészeti Klinika* stb. A kórházak azonban egységes intézményt alkottak, s a budapesti tudományegyetemhez tartoztak. Összetartozásukat a telepszerű építkezés Budapest lakossága számára is egyértelművé tette. Megszületett nyelvileg a többes szám: *klinikák*. De ez a többes szám már nemcsak a többség jelölése, mint például a *fák, házak, kocsik* esetében, hanem az összetartozás jelzése is. Ha azt mondom: „A *klinikák* környékén lakom", ma már mindenki tudja, hogy valahol az Üllői úton, s a tájékozottabbak azt is, hogy a VIII. kerületben. Az egyetemi kórházak felépülése, az orvostanhallgatók csapatban való vándorlása a két klinikai telep között, valamint az Üllői útnak főútvonallá való átépítése kialakította a klinikák környékének városrészként való szemlélését. Aki az Üllői úton lakik, egy kicsit városrésznek érzi a klinikák környezetét. Ezt a mindennapi gondolkozásban és beszédben kialakult fogalmat végül azzal szentesítette a földalatti vasút vezetősége, hogy az új metró új vonala egyik állomásának, amelyet az Üllői út 78. szám alatt működő I. sz. Sebészeti Klinika épületének szomszédságában, a Szigony utca sarkán alakított ki, a *Klinikák* nevet adta. S ezzel egy új tulajdonnevet alkotott.

ÁM EZ a név sok gondot okoz a szerelvény vezetőinek. Mikrofonon keresztül be kell mondaniok az állomás nevét egy olyan mondatszerkezetben, amelyben a *következik* ige is szerepel. A kocsivezetők különbözőképpen oldják meg a többes számmal járó nyelvi problémákat: „*Klinikák* következik", „*Klinikák* következnek", „A *Klinikák* következik", „A *Klinikák* következnek". Akad olyan is, aki egyszerűen megkerüli a kérdést, s azt mondja, hogy „A *Klinikák* állomás következik". Az elhangzott mondatok érzékeltetik az alanyállítmány egyeztetésének ingadozását. A kocsivezetők saját nyelvérzékük alapján a *Klinikák* metróállomás nevét hol köznévnek fogják fel, s a többes szám alapján egyeztetik az igével, hol tulajdonnévnek, s akkor egyes számot használnak az igében. A névelő használata pedig más irányból jelzi az ingadozást. Egy új szónak mindig meg kell küzdenie azzal a nyelvi közeggel, amelybe be akar illeszkedni. Nehéz utat kell bejárnia egy köznévnek is, de különösen göröngyös az út egy többes számú tulajdonnév számára.

R. HUTÁS MAGDOLNA

CSILLAGHULLÁS

Irodalmi hetilapunk egyik korábbi számában egy régóta nem látott-hallott szó ütötte meg a szememet: „Az általános bemutatkozás *közepett* ... nem értettem a nevét". Íme, hát a *közepett* névutó is él még? Vagy csak visszajár sírjából vádolni „a bemutatkozás közepette" típusú, korunkban szokásos névutóhasználatot?

És megint csak Kosztolányi Dezsőnek „Öreg szavak" című írása ötlött az emlékezetembe: „Élnek még? Ó, én még gyakran találkozom velök. Olykor-olykor, mint az öreg koldusok, mankóikkal kopogtatják meg az ajtónkat. Úgy tetszik, hogy még csak egy pár pillanat és összeszedik sátorfájukat és elvánszorognak a legelső keresztútig, békésen és alázatosan meghalni. Azután újra visszatérnek. Halálos betegen jönnek búcsút mondani... De majdnem minden nap elém biceg egy-egy öreg szó, kiérdemült cselédje a nyelvhasználatnak, falábbal, remegő tipegéssel, hebegő nyelvvel... Ezek a szavak egy évtized mulva valószínűleg már csendes halottak lesznek. Mi a haldoklásukat nézzük végig. Némelyikük már nem is mozdul, de még nem is halt meg egészen. A másik most vonaglik utolsót. Ez sem lesz hosszú életű..." (Erős várunk, a nyelv 13.)

Csakhogy a *közepett* névutói alakot vagy egy századon át igyekeztek nyelvművelőink megvédeni a *közepette* „hibás terjeszkedése" miatt, s épp ezért tanulságos a különben eléggé gyakori jelenség: egy-egy nyelvi egység elavulása.

Miről is volt szó? Névutóink jobbára alapalakjukban követik névszójukat, ha ezek nem végződnek *-nak, -nek* birtokos jelzői ragra: sok *idő előtt, után;* más *körülmények között, miatt; a vonal alatt, fölött;* stb. Ellenben *-a, -e* személyragot kapnak (s ilyenkor inkább határozószóknak nevezik őket nyelvtanaink), ha főnevük *-nak, -nek* ragos: sok *időnek előtte, utána; a bajoknak miatta; törekvéseinknek ellene.* Kétségtelen, hogy ennek a szokásnak megfelelően így alakulna a mi két példánk használata is. a) Az Értelmező szótár idézeteiből: „*Lánykái közepett,* a hű Pekri Anna / Játszik és enyeleg" (Arany); „*A puszta közepett* úgy érezte magát, hogy ő most egy porszem" (Jókai); „*Az égdörgés, a vihar-ordítás közepett* lehete hallani a tompa dobszót" (Jókai); más költői adat: „Mint itt tündérként palotát rak a déli verőfény, / Lelkem vára aként épül *a csönd közepett*" (Juhász Gyula költői nyelvének szótárából). — b) Ismét az Értelmező szótárból: „Társadalmi állásra nézve *közepette* állott a valódi *uraknak* és a bocskoros *nemeseknek*" (Mikszáth). Megjegyzendő: e kiváló szótárunk mindkét most bemutatott használatot régiesnek, illetőleg irodalmiasnak, választékosnak jelzi.

1937-ben azonban nyelvtörténetünknek egy kiváló kutatója védelmére kelt a *veszedelmek közepette, viszonyok közepette* jellegű használatnak is, főként azzal a megokolással, hogy a régi magyarok s az újabb nagy írók ilyen szerkesztéssel is bátran éltek. Madáchból vett példája: „*a gyülekezetek közepette* dicsérlek tégedet" (l. Magyarosan VI, 138). Az Értelmező szótár szintén természetes használatként idézi az efféle alkalmazást: „E halálos *ijesztgetések közepette betoppan* ... Benedek uram" (Jókai); sőt a köznyelvből a *taps közepette* típust is így mutatja be.

Bár én még egy kiváló magyartanár kollégám beszédében 1940-ében is megfigyelhettem a *viszonyok közepett* és a *viszonyoknak közepette* használat gondos megkülönböztetését, a felszabadulás utáni nyelvművelés már nem is foglalkozik a *közepette* alak általánosodó használatának védelmével.

Hát ezért lepett meg a *közepett* fönti visszatérte.

Egyébként a grammatikusok jól megértik azt is, hogy a nyelvközösség olykor megtart egy-egy olyan szóalakot vagy szerkezetet, amely immár kivételesnek számít. Az *-at, -et* főnévképzőbeli *(állat, élet)* mélyhangú változat például sokáig *-ot* alakú volt. Ez magyarázza, hogy pályaudvarunk építésekor a *Nyugoti* (ma: *Nyugati*) név egyáltalán nem számított hibásnak; s hogy az *állapot* helyett sem ajánl egy nyelvművelőnk sem *állapat* formát, noha amaz ellene mond „a szabál, az szabál" gyermeteg tételének. De ettől függetlenül a *közepett* már aligha lesz másként használható, mint keresetten régies stíluselemként.

Tompa József

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

Hogyan születik a költői kép?

A költői kép (igen elnagyolt megfogalmazásban!) érzéki megjelenítése valaminek — gondolatnak, érzelemnek, hangulatnak stb. —, amit csak így lehet művészileg pontosan és tömören kifejezni. A képek minden költő nyelvének jellemző eszközei. Sajátosságaik legfőbb forrása a művész egyénisége: gondolkodásmódja, vérmérséklete, eszményei, ízlése, műveltsége és nem utolsósorban: nyelvismerete. Néha elég valami csekély változtatás a köznapi használatban megszokott szókapcsolatokon, hogy létrejöjjön a költői kép, és vele nevet kapjon valami addig ismeretlen az ember és világ bonyolult kapcsolatáról.

A példaanyag Kassák Lajos 1919-ben megjelent Hirdetőoszloppal című verseskötetéből való. A költő a magyar avantgardizmus vezéralakja. Korabeli költészete a régi romokon új világot építő ember forradalmas lendületét hirdeti.

A bemutatandó új szókapcsolatok alapváltozatai a napi nyelvhasználatból ismerősek. A költő mindössze egy-egy szót rokon értelművel cserélt föl.

Ha valaki leeresztett szempilláit fölemelve föltekint, arra azt mondjuk: *fölveti a szemét.* A *vet* igének lehet 'dob, hajít' jelentése is, így e három ige rokon értelmű kapcsolatban állhat egymással. A rokon értelmű szavak — mivel jelentéskörük nagyjából azonos — gyakran fölcserélhetők egymással. De azt, hogy melyiket mikor melyikre válthatjuk, nagyon fontos tudnunk, amikor beszélünk vagy írunk, ha pontosan és árnyaltan akarjuk magunkat kifejezni. A fenti szókapcsolatban az ige egyik rokon értelmű megfelelőjét sem használhatnók a köznapi beszédben, mivel itt a közös jelentésmozzanatot nem érezzük. Tragédia című versében Kassák a következőket írja: „Gránit, fekete póznákon sátoroz az este / s valaki asszony *földobta* a szemét." A szócserével nyers, de igen szemléletes költői kép jött létre.

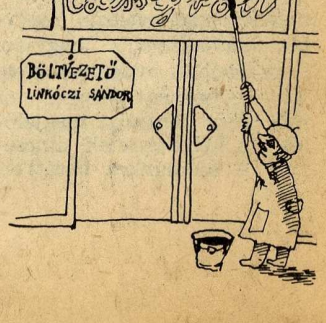
A fizikából tudjuk, hogy a fényt és a hangot *visszaverik* a tárgyak. A Júliusi földeken című versben a „sárga táblák *visszadobálják a vörös napot*". Nem a fényét, a sugarát, de magát a gömbalakú égitestet — mint egy labdát. Ez ugyan nincs benne a szövegben, de képben — kimondatlanul — igen. Csupán az ige villantja föl azt a képzetet, amelylyel a napot azonosította a költő. A szócsere eredménye egy hasonlóságon alapuló szókép: a metafora. Ugyanezt a jelentéskört tovább tágítja a Tehenek és falu egyik képe, amely szerint a csordából este hazatérő tehenek bőgését: „a *teatrális basszust* kétszer *visszalabdázzák* a mezők". Itt már jelen van az azonosítás mindkét tagja.

A megszokott szókapcsolat fölbontásával az állapot helyett annak eredetére mutat rá az újonnan beillesztett szó, amikor a *sík mezők, kövér földek, háborgó tenger* helyett „*vízszintű mezők*"-ről, „*meghízott földek*"-ről, „*megbomlott tenger*"-ről beszél a költő (Sorok, ideges órákon; Júliusi földeken; Monoton). A megszokott szókapcsolat emlékét őrzi tudatunk. A régi és az új szó közt felismerjük az ok—okozati érintkezést.

A bemutatott példák adalékul szolgálhatnak egyrészt ahhoz a jelentéstani fölfogáshoz, mely szerint a rokon értelmű szók fölcserélése nemcsak hangulati-stilisztikai, hanem jelentésbeli változásokat is létrehozhat a szószerkezetekben, másrészt ahhoz a stilisztikai nézethez, hogy a költői képalkotás nem mindig új képzelettársítás eredménye, hanem gyakorta a nyelvben már meglévőnek továbbfejlesztése.

Fehér Erzsébet

MINDENT LEHET

„EMBERMESÉK"

A mesélés stíluseszközei Sinka István verseiben

„A szavak harsogva szakadtak ki belőlem, s mondanivalóimhoz hegyek és síkságok kellettek a népükkel együtt" — írta költővé válásáról Sinka István, a fekete bojtár. S valóban költészetének ezek is az alapjai: ösztönös költői tehetsége, nyelvének ősi ereje; szülőföldje, a mesékben, balladákban gazdag Nagyszalonta környéki táj, Arany János szűkebb hazája. És az itt élő nép, a tegnapi paraszti világ, annak is a legmélyebb rétegei, a társadalom kivetettjei. Róluk vallott Sinka István, a közülük való.

Témáit és költői eszközeit attól a zárt kultúrájú pásztortörténetű kapta Sinka, amely megőrizte és továbbadta fiainak archaikus középkori balladakincsünket. A sorstársak életét verseiben valójában elmeséli Sinka. A történetekre csupán gesztusokkal, jelzésekkel, cselekményes elemekkel utal, a jó ismerős hitelességével. A helyet és a hőst szinte mindig pontosan megnevezi, társainak, az észrevétlenül elhunytaknak mintegy emléket állít: *Nénikém Simon Virágnak / a könnyeit meg a bánatát / hogy mondjam el a világnak? / Mondhatatlan kínja helyett / pár szóval szólok felőle: / fekete lett a csizmája, / s fekete lett a kötője.*

Legszembetűnőbb a versekben éppen ez a személyes hang, a lírai énállandó közvetlen jelenléte a versben. Mintha ott ülne a szavak hallgatósága is, a „másik ember", akihez a vers szól. Kérdések, felkiáltások hívják fel a figyelmet egy-egy mozzanatra, vagy éppen a mesélést teszik hatásosabbá: *A fekete halom alól / ki hallott már Petrányiról? / ki tud véres kecskéiről / s pokolbéli estéiről?* Vagy: *Sárgagát mentiben / olyat még ki látott! / hazátlan barátom / vándorbotot vágott.* Gyakran nyomósító *bizony*-ok erősítik az események valóságosságát, a bennük elrejtett érzelmi, etikai mondandó az író véleménye is, de ez a — stilisztikai műszóval élve — másodlagos közlemény a hallgatóságnak is szól: Bizony *közeli halálát. / hízva húson, boron / vastag papok prédikálták;* Bizony *mondom: jövendőre, / tej lesz és méz őbelőle; Varnyúdi szél hangjainál, / tűnődhet* bizony *Zab Mihály!* Máskor például a *szegény* jelzőben sűrűsödik össze a költő állásfoglalása: *Tálas Gergély valaki volt: / erdők s nádasok legénye leskelődtek is szegényre!; / Alsóvény deszkára lökve / fekszik szegény összekötve.*

Megtudjuk azt is, hogy a történeteket a költő általában hallomásból ismeri: *Mondják, nekiment a rétnek, Beszélik a régi népek.*

Gyakran az élőbeszédre és a népballadákra oly jellemző párbeszédek, beszélgetések alkotják a versek gerincét: Bor-Ökrösné és Imre fia párbeszédét például szaggatottá, feszültté teszi a beszéd témája (gyilkosság és öngyilkosság) és a rövid, erős, érzelmi töltésű mondatok halmozása: *édesanyám, / magasak a nyárfák, / ám mégse oly magasak, hogy / bánatomat lássák. / Te ölted meg Bondár Katit, /kicsaltad a fákhoz.* Majd pedig anyja szavai: *Ne vigy s ne menj sápadt fiam / korán a halálba, / gyere inkább nagy nyárfáktól / árnyékos tanyámba.* De Imre nem tudja megszánni gyilkos anyját: *Anyám, híres Bor-Ökrösné térdre és imádkozz! / Velem halsz meg... Imádkozzál! Nincs élet!... Mire vársz? / Éjjel már a hangos Körözs / siró viziben hálsz.* Az eseményeket lépésről-lépésre jelző mondattagolás általában jellemző Sinka költészetére. Íme például egy ilyen versszak: *Három szekér nagy útra kél. / Megy az úton három szekér. / Farkas Panni ül az elsőn. / Kendője ázik az esőn.* Bár a mesélés itt is a legfontosabb motívumokra szorítkozik, a rövid mondatok érzékeltetik a gondolatláncot, az egymásba fűződő gondolatok áradását, egymáshoz való viszonyulását, ahogy ez a népköltészetnek is sajátossága.

Meseszerű az is, ahogy az ember és a természet eggyéolvad a versek metaforikus képvilágában. Az egymást reménytelenül szeretők örökre elégtételt kapnak: *Esti szél most a lány, szegény, / s pusztai csend a holt legény.* Másutt ősi jelképekkel nevezi meg Sinka a szeretőket, már-már csodás hangulatot teremtve: *Az ökrösnek szép lánya volt, / szép homlokán pihent a hold / A tyúkos hű fiat nevelt, / vállán egy nagy csillag hevert. / Mind a kettő gyönyörű volt — / Találkoztak: Csillag és Hold.* Vagy például *Rongyos kis Péteres Áron*, az inándi szalmacsősz halála után sem talál magának nyugodt megbékélést. Az életében űzött, zaklatott ember halála után is örökké bolyongani kényszerül, belőle lesz a *Göncöl utasa*, akinek — *hősi szándéka, ha volt is, elporlott a messzeségben*, ő maga pedig *idegen csillagok között / útas a göncöl szekerén.*

Így mesél Sinka István. Az esemény hősének és helyének pontos megjelölésével, költői kérdésekkel, felkiáltásokkal, személyes közvetlenséggel, egy-egy módosító szóba rejtett etikai ítélettel, az élőbeszédből vett gyakori fordulatokkal, dialógusokkal, gondolatláncokkal, jelképekkel. A hősök nem a részvétet kívánó zsánerképek alakjai, hanem emberek. Emberek a versben, akár a valóságban.

Heltainé Nagy Erzsébet

KEDVES OLVASÓINK!

Hozzánk küldött leveleikben gyakran kérdeznek egy-egy nyelvi eszköz, szó vagy ragozott alak helyessége felől. Megjegyzéseket fűznek egyes írásainkhoz. Most azzal a kéréssel fordulunk Önökhöz, vállaljanak még valamivel több részt lapunk szerkesztéséből.

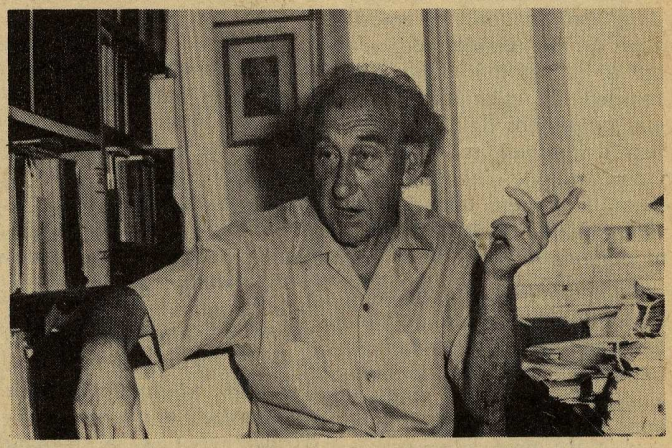
A II. évfolyam utolsó számát tartják a kezükben. Mondjanak véleményt egy-egy szám egészéről vagy a két teljes évfolyamról. Megfelelőnek tartják-e a szerkesztő bizottságnak a nyelv művelésében vallott, illetve a cikkekben kifejtett álláspontját? Elegendően harcosnak látják-e magatartásunkat, elég széleskörűnek-e látásunkat? Van-e figyelmünk mai életünk minden nyelvhelyességi és stiláris problémájára, problémakörére? Fogékonynak mutatkozunk-e a keletkező új felismerésére? Segítséget ad-e lapunk diáknak, tanárnak az iskolai foglalkozásokhoz? Azt nyújtja-e az Édes Anyanyelvünk, amit megindulásakor vártak tőle?

Milyennek ítélik cikkeink előadásmódját? Érthetők-e, színesek vagy szürkék?

Kérjük, adjanak tanácsot, javaslatokat, miről szeretnének a következő számokban olvasni.

BENCÉDY JÓZSEF
felelős szerkesztő

Szabó T. Attila 75 éves

Szabó T. Attila 75. születésnapját ünnepeljük. Élete főműve, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár beteljesedőben van; eddig megjelent két kötete alapján máris nyilvánvaló, hogy remekmű születésének vagyunk részesei.

Az elmúlt években sok méltó tanulmányt írtak e nagybecsű munkáról, noha Szabó T. Attila munkássága ennél teljesebb, hiszen túlnő a nyelvészet keretein. Volt levéltáros, tanított középiskolában, majd az egyetemen, tevékeny irányító szerepe volt az erdélyi falukutató mozgalomban; néprajzi vizsgálódásai, művelődéstörténeti tanulmánya, akárcsak településtörténeti monográfiái alapvető jelentőségűek.

Tisztelettel és szeretettel köszönti őt születésnapján az egyetemes magyarság.

K. K.

FOCI

Az is állhatna címül: Kiáltvány a Magyar Nemzethez. Mert ez nálunk nemzeti ügy, dicsőség vagy katasztrófa, jóformán attól kezdve, hogy mint a fáma mondja, a millenniumi pavilonokat építő brit vállalkozó egyik embere felfújható bőrlabdát hozatott Angliából, s 1896. november 1-én a Népligetben megtartották az első mérkőzést, bekecsben és csizmában. Hamar meghonosodott sajtónkban a *football* szó (később fonetikusabb helyesírással *futball*), s nem sokkal később hazai tűkörkifejezése, a *labdarúgás*.

A sportnyelv megmagyarosodása azóta, hogy *„a center penaltyját a goalkeeper cornerra boxolta"*, hosszú, küzdelmes folyamat, olykor elkeseredett vitákkal, mindmáig, gondoljunk csak a Rádió kontra Televízió *null—nulla* párbajára, s akit a részletek érdekelnek, forduljon bizalommal Fábián Pál és Bánhidi Zoltán ide vágó kimerítő szakmunkáihoz. A „nagy ugrás" a mai Népsport elődje, a Nemzeti Sport nyelvújító mozgalma volt a harmincas években. Ez átgondolt és eredményes kampány során lett — csak játékunknál maradva — a *korner* egyszerűen *sarok* vagy *szöglet*, a *hands* hasonlóképp *kezezés*, a *taccs* jó leleménnyel *part (partvonal, partdobás)*, a *passz* és *dribli* természetszerűen *átadás* és *cselezés*, az *ofszájd* pompás telitalálattal *les*, a *derbi* a kissé furán összeragasztott, ám így is elterjedt *rangadó*, a *túra* régies-népies zamattal *portya*, a *revans* szemléletesen *visszavágó*, a *tréning*, *tréner* merészen *edzés, edző*, a *tréningruha* pedig *melegítő*, ekkor született a *bekk, half, center, finis, dressz, masszőr, tribün* helyett a *hátvéd, fedezet, középcsatár, hajrá, mez. gyúró, lelátó* stb. stb. Csupán az angol *goal*-ra ajánlott *dugó* nem nyert polgárjogot, vagy maradt meg a grundok alsóbb szintjén, nyilván, mert nem lehet olyan kitörő lelkesedéssel, teli torokból és hosszan elnyújtva üvölteni, mint a *gól, gólóóóól!* csatakiáltást... Annyi baj; Goethe, amikor figyelmeztették rá, hogy a Hermann und Dorothea hexameterjei közé véletlenül becsúszott egy hétlábú, legyintett: — Lass die Bestie laufen, hadd fusson a bestia!

Egyet nem tudtunk megnyugtatóan lefordítani, magát a sportág nevét. Kinyitom a reggeli Népsportot, Népszabadságot, Magyar Nemzetet vagy más lapot, és olvasom a címfejet: *Labdarúgás*. Mondja ezt így valaki? A *labdarúgó* még hallható itt-ott, de mit csinál az illető? A *futó fut*, az *úszó úszik*, a *tornász tornászik*, a *síző sízik*, az *evezős evez* és így tovább — no és a *labdarúgó*? Nyilasi a tegnapi bajnoki fordulón kiemelkedően *rúgta a labdát*, netán a szokásosnál fáradtabban *labdarúgott?*

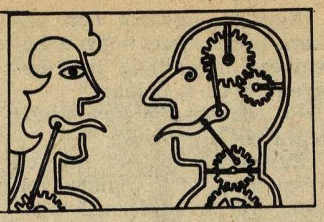
Úgy tanultuk, a magyar ortográfia nagyjából fedi az élőszót, vagy ha olykor lemarad mögötte, gyorsan és rugalmasan követi. (Újabban a *ly* eltörlése körüli vita is ezt jelzi.) Korántsem vagyunk olyan konzervatívak, mint teszem azt a franciák, akik *eau*-t, *beau*-t írnak, és *ó*-nak, *bó*-nak mondják, vagy pláne az angolok: a *Gloucester*-t játszó magyar színész föllélegezve leli meg a szótárban, hogy nevét *glosztr*-nak ejtik, és *Worcestershire* szósz, mire a bifsztekre csöpögtetik, *vúsztesi*-re rövidül.

Bizonyos esetekben azonban mi is másféleként írunk és beszélünk. Gyerekkoromban például, hiába állt a cégtáblán, hogy *dohánytőzsde*, s hirdették a *szivarká*-t, mindenki a *trafik*-ban vett *cigarettá*-t. Vagy a katonaságnál, ahol véletlenül se hívtak semmit úgy, amint épeszű ember gondolhatná: a *szekér* kincstári nyelven *országos járműv*, a *szállás* vagy *helyiség*, ki tudja miért, *körlet*, a *trén* pedig *fogatolt vonatosztag*. A taxiállomáson ez volt kiírva: *géperejű bérkocsi* — ám az élet erősebb e nyakatekert csinálmánynál, most már úgy van fölfestve a kocsikra, ahogy nevezik: *taxi*. Rózsaszínű kis igazolványomon viszont, melyet a rendőr időnként elkér, ez olvasható (én is most néztem meg): *Vezetői engedély*, holott magyarul *jogsi*-nak mondjuk, s ünnepélyesebben, a „hivatalos közeg" felszólítására is legföljebb *jogosítvány*-nak. Van egy zsákmányolt, becses nyelvemlékem 1943-ból, fedelén vastag betűkkel, hogy a M. Kir. Postavezérigazgatóság stb. stb. *távbeszélő névsora*, noha e jeles mű a nép nyelvén akkor is, most is megingathatatlanul *telefonkönyv*. Az azóta is változatlanul sikeres bestseller mai szerkesztőségének szíves tájékoztatása és a betekintésre engedélyezett archív anyag szerint 1966-ban kodifikálták ezt a közhasznú alakot, némi viták és a Nyelvtudományi Intézettel való tárgyalások után, s jelentették meg először ilyen címmel az új kiadást. *Kedves telefonálók!* így szólítja meg olvasóit az új *Budapesti Közületi Telefonkönyv*, de az aláírás azért megmaradt *Távbeszélő Igazgatóság*-nak, s bent, a Posta harmincöt hasábján visszatérően, újra meg újra szerepel a *távbeszélő*, pedig nálunk senki se *távbeszél* hanem *telefonál*... A világért sem az idegenszerűségeket mentegetem, Isten őrizz, lelkes magyarító vagyok vagy volnék magam is, ha győzném ötlettel! Ám ezek a kifejezések, mindennapjaink bizonyság rá, nem gyökeresztek meg, nevetséges és hiábavaló makacs ismételgetésük, a ragaszkodás félholt vagy éppen halva született formákhoz, s csak tágítja a különben is elég széles szakadékot a hivatalos és a beszélt nyelv között. Vagy pedig találjunk ki jobbat a helyükbe, ahogy Csokonai megalkotta a *világpolgár*-t, Kazinczy az *elem*-et, *szellem*-et, Vörösmarty a *tömeg*-et, Kozma Andor a *rikkancs*-ot, Heltai a *mozi*-t, Karinthy a *halandzsá*-t!

Ne szépítsük, ilyesféle a *labdarúgás* is, tízből kilencen *foci*-nak nevezik. Javaslatom: kövessük a nemzet többségét, fogadjuk el, okosabbat úgyse tehetünk. Amiképp a nyelvtudomány már lajstromozta is, szavunk benne van a nagy, hatkötetes akadémiai Értelmező Szótárban és későbbi vaskos kivonatában, a Kéziszótárban, igaz, mindkét helyen (*biz*) megszorítással, mely rövidítés magyarázata: „bizalmas, familiáris vagy bizalmaskodó beszédben". Az új Történeti-Etimológiai Szótár már származását is megadja: természetesen a futball főnévből alakult, pontosabban annak *fodbal* ejtésváltozatából, kicsinyítő-becéző *-ci* képzővel, a *föci* (földrajz), *bugyi, cigi, cuki, mozi* analógiájára. Amihez csupán annyit fűznék, hogy a *foci* tökéletesen belesimul a magyar hangrendszerbe, lásd és halld *boci, buci, deci, hoci, maci, muci, paci, pici, vici* szavainkat — mennyit óhajtanak még? Jól ragozható, képezhető: aki műveli e sportot, legyen ezentúl írásban is bátran *focista* (v. ö. *forgalmista, gárdista, irodista, kálomista, pápista*, elég magyaros ízűek?), vagy ha még ezt is kozmopolitának éreznék, ám jó, *focizó*. Vegyük le róla a fitymáló, lekezelő *(biz.)* bélyeget, ismerjük el magunkénak ezt a népi fatytyat, avassuk teljes jogú állampolgárrá, törvényesítsük!

KARINTHY FERENC

SZAKNYELVI BERKEKBEN

Katonák egymás közt

„Kopasz, ugorjon már ki a zsebéből! Fogja meg a derékegyengetőt, és kócolja fel a sakktáblát; aztán lefeküdhet a vízilóbölcsőbe! Reggel kiüget a burzinnal és a flintával egy nyolcasra." — Ilyen és ehhez hasonló kifejezésekkel találja szemben magát az újonc katona. Ha az első napokban nem is nagyon érti, hogy mit jelentenek ezek a szavak, kifejezések, később megtanulja, használja, sőt újabbakkal egészíti ki a szótárt.

Az újonc a furcsa elnevezésekkel, fogalmakkal már a bevonulás napján megismerkedik, hiszen az öregebb katonák *smirglinek, smirónak* vagy éppen *gyufának* szólítják őket — ha rövidre vágott hajuk csak távolról idézi is fel a dörzspapírt vagy a sima gyufafejet. *Süni, sivár, sivasz, kopasz, kopri, gyopár, gyopi* — e szavak is a dús hajéktól megfosztott fejre utalnak. De lássunk még néhány ideillő kifejezést! A *gyökér:* valaminek a kiindulása, eredete, tehát az is gyökér, aki most kezdi a katonaságot. *Felsőágyas:* az, aki fiatal katona, s ezért csak a felső ágyat kapja. *Gumi:* utalás a szabócentire, hogy még rengeteg napja van, nyúlik, mint a gumi. *Ping-pong:* még igen kezdő, igyekvő, pattog, mint a labda.

A fiatalok is elnevezik az öreg katonákat hol hízelkedően, hol durván. Ezeket a neveket aztán az öregek is használják egymás között. Sok olyan szó van, amelyet a nehezebben mozgó állatok világából vettek, mert ezek illenek a sok napot leszolgált katonákra. *Hal, bálna, cet, harcsa, tengeri rája, lajhár, csiga* — mindezek a lomha mozgásra utalnak. *Moszat* az, aki olyan fáradt, hogy elterül az ágyon. Az *öreg tengeri susmus* már annyira öreg, hogy csak halkan tud beszélni.

A fegyver szorosan hozzátartozik a katonához, így a „keresztelés" neki is kijár. *Mordály, flinta, muskéta, stukker, dióverő, csúzli, parittya, durung, kapa* — mindmind a géppisztoly neve. A töltény: *skuló, ólomgaluska, kő, sörét, patron.*

A lábbeli leggyakoribb elnevezése a *surranó,* tréfásan épp az ellenkezőjére utal, hiszen eléggé erősen kopog. A *járőrbombázó* olyan csizma, amelynek alakja hasonlít a bombához. A *bakafix* kényelmes, jó bőrből készült csizmát jelent.

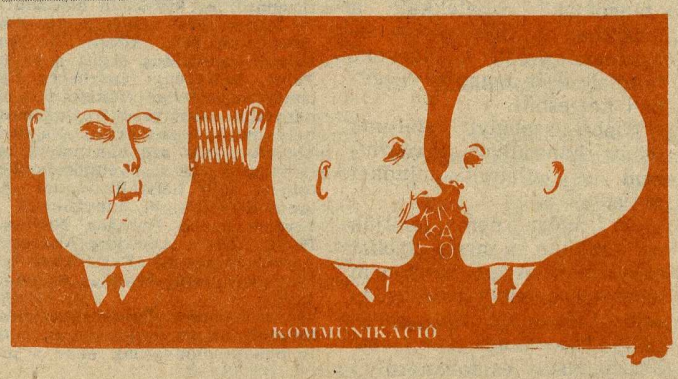
A körletek (külső és belső helyiségek) tisztántartása szintén együttjár a katonai élettel. Így nem csoda, hogy sok idevágó elnevezés született. A *fóka* a felmosórongy; *kócol* az, aki felmossa a követ. A *sakktörlővel* a sakktáblához hasonló követ mosák. De ide illik még a *nagybarna, csutak, szédítőrongy, derékegyengető.*

A fekhelyre szintén találunk néhány jellemző kifejezést. *Dikó:* ágy, *mafi:* emeletes ágy, illetve a határon elhelyezett magasfigyelő. *Vízilóbölcső:* olyan ágy, amely igen rossz állapotban van, s közepe mély, mert a rugók kitágultak benne.

Érdekes katonaszó a *gyalágyú, gyalásó, nyeles bulldózer, kaparó* — mindegyikük a gyalogsági ásót jelenti. A *szimatszatyor, gázmacska, szájkosár* — a gázálarc. A telefon — *bakelit.* A járőrtáska — *szatyor,* a harckocsi *vakló, pléhdoboz. Tökfedő, rohambili, vasbili* az acélsisakot jelenti. A kóla elnevezése *honvédfröccs, négerverejték.*

A katonai nyelv — láthatjuk — közel áll az argóhoz, de nem azonos vele. A kifejezések szellemesek, játékosak; durvaságok csak elvétve fordulnak elő.

Tarpai Zoltán

Előzetes a windsurf ügyében

Az idei 2. számunkban közölt magyarító pályázatunk nagy visszhangot keltett. Eddig harmincegyen pályáztak több száz szójavaslattal. Írtak a Szovjetunióból, az NSZK-ból, Svájcból, hazánkban pedig Aszód, Balatonfüred, Békéscsaba, Budapest sok kerülete, Esztergom, Jászapáti, Kocs, Komárom, Magyarpolány, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs, Szeged, Szombathely és Üllő neve egyaránt olvasható volt a beérkezett levelek postabélyegzőin. A pályázatok feldolgozása és a Magyar Vitorlás Szövetséggel közös értékelése folyamatban van. Következő számunkban eredményt közlünk. Köszönjük leveleiket és kérjük szíves türelmüket.

A SZERKESZTŐSÉG

Társakat keresünk

Bemutatkozott a Magyar Nyelvtudományi Társaság szaknyelvi szakosztálya

A szaknyelvek egyre növekvő jelentőségét elismerve a Magyar Nyelvtudományi Társaság a múlt esztendőben megalakította a szaknyelvi szakosztályt. Az új szakosztály, amelynek elnöke Grétsy László, e téren is hagyományok folytatója lehet, hiszen a magyar nyelvészek eddig is figyelemmel kísérték a szaknyelvek fejlődését és hatását a nemzeti nyelvre.

Az új szakosztály megalakulását olyan jelentős intézmények is örömmel üdvözölték, mint az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, a Magyar Országos Levéltár, az Építésügyi Szabványosítási Központ stb. és néhány iparvállalat is (Láng Gépgyár, Öntödei Vállalat, Szerszámgépipari Művek, Újpesti Gépelemgyár, Zománcipari Művek) jogi tagként csatlakozott a Magyar Nyelvtudományi Társasághoz. A csatlakozók által jelzett igények határozták meg a szaknyelvi szakosztály 1979/80. évi feladattervét, amely a társasági felolvasó üléseken elhangzott előadásokban valósult meg.

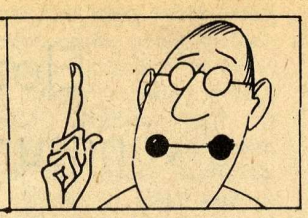
A „Szaknyelveink és a szóalkotás" című felolvasás szerzője (Kovalovszky Miklós) számba vette nyelvünknek a szóalkotáshoz rendelkezésre álló eszközeit. Bizonyította, hogy a szóképzés jobban megfelel a terminológiaalkotás hangsúlyozott elvének, a gazdaságosságnak, mint a szóösszetétel. Ennek ellenére a szaknyelvekben keletkező összetételek száma jóval nagyobb, mint a képzett szavaké.

A „Gondolatok a jogi nyelvről" című előadás (Karcsay Sándor) bevezető tétele az volt, hogy a jog csak a nyelv által (nyelvben) létezik. A társadalom érzékenyebb a jogi nyelv helyességére, mint a többi szaknyelvére. Ha a jogalkotó, illetőleg jogalkalmazó egyszersmind jó nyelvművelő, akkor a jogi nyelv éppen úgy nem ék a társadalomban, mint ahogy annak tartalma (a szocialista jog) a társadalom összetartója (szervezője).

Nagyon sok kérdés vár még megválaszolásra a szaknyelveket illetően. Tennivaló van elég. S nem egy embernek. A Magyar Nyelvtudományi Társaság szaknyelvi szakosztálya (Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1. 1052) továbbra is várja mindazokat, akik a szaknyelvi kutatások iránt érdeklődnek, akár mint előadókat, akár mint társakat a közös gondolkodásban.

P. I.

BESZÉLNI NEHÉZ

Mire vessük a hangsúlyt?

Rovatunk és rádióműsorunk levelezői egyaránt sürgetik: adjunk egyértelmű szabályokat arra nézvést, hogy mit kell hangsúlyozni, s mit nem. A régiek — írja az erélyesebbje — meg merték mondani: jelzős szerkezetben a jelző kap hangsúlyt (pl. *fekete* cipő, *amerikai* párbaj), a tárgyas és határozós szerkezetekben mindig az ige előtt álló bővítmény (pl. *el*helyezést nyer, *gát*at vet; irattárba kerül, *dug*ába dől). Az élőbeszéd mai gondozói — csapnak át szemrehányásba a még türelmetlenebbek — elbizonytalanodtak.

Bizonyos távolságból szemlélve mindez igaznak is látszik. Valóban nem merünk ilyen határozott „szabályokat" adni; kétségkívül az „itt így jó, ott úgy jó" talaján ítéljük meg a konkrét eseteket, helyzeteket. A fent idézett kérdésekre pedig azért nem tudunk válaszolni, mert rosszul vannak feltéve. Majdnem úgy, mint például ez: „A sakkjátékban a gyaloggal jobb-e lépni vagy a bástyával?" Erre a kérdésre, úgy gondolom, csak az válaszolhat, aki sakkozni egyáltalában nem tud.

Mi is a hangsúly? Az a hangerőtöbblet, amely bizonyos részeket-részleteket kiemel a beszédfolyamatból. Mi célból?

Azért, hogy kitűnjék az adott helyzetben betöltött szerepük, fontosságuk. Megfogható-e, meghatározható-e ez egy-egy szó mondattani rangjával? Nem, mert az „adott helyzet" nem grammatikai függést jelent, hanem szövegbeli, közleménybeli szerepet. Nézzük csak!

— Mi ez a hangzavar odabent?
— A *fiúk énekelnek*.
— Mit csinálnak a fiúk?
— A *fiúk* énekelnek.
— Kik énekelnek odabent?
— A *fiúk* énekelnek.

Alany és állítmány együttese mind a három felelet. S lám: a hangsúlyformája „így is jó, úgy is jó". Valójában persze: „itt így jó, ott úgy jó"; az első változatban két egyforma szakaszhangsúly van, a másodikban az állítmány főhangsúlyos (az alanyra csak egy csekély, ritmikai indítékú hangsúly esik), a harmadikban az alanyt illeti a főhangsúly, az utána álló igei állítmányt semmi.

Miért? Azért, mert az első kérdésben sem a „fiúk", sem az „énekelnek" nem szerepelt, így a válaszban *új közlés* mindkettő, és egyik sem uralkodhat a másikon. A második kérdésben viszont elhangzott a „fiúk", a harmadikban meg az „énekelnek"; így hát a válaszban hangsúlytalan — vagy igen csekély nyomatékú — a megismételt előzmény, s az emelkedik ki erősen, amit újonnan teszünk hozzá.

Lám, egy szabályunk már is van: hangsúlyos az új, s hangsúlytalan (vagy csekély nyomatékú) a megismételt rész.

De menjünk tovább! Az első formával ebben az összefüggésben is találkozhatunk:

— Mindenki vidám. A *lányok tán*colnak, a *fiúk é*nekelnek.

Párhuzamban áll itt a két alany is, a két állítmány is. Újdonságuk mellett *párhuzamosságuk* is alapja egyforma erejű hangsúlyozásuknak.

S nézzük most ezt:

— **Tán**colnak a fiúk?
— *Nem*, a *fiúk* **é**nekelnek.
— A **lá**nyok énekelnek?
— *Nem*, a **fiú**k énekelnek.

Ismerős formák! De most (azaz: itt, adott helyzetünkben) nemcsak újdonságuk indokolja kiemelésüket, hanem az is, hogy az egyikben az „énekelnek" állítmány *ellentétben* áll a kérdésbeli „táncolnak" szóalakkal; a másikban a „fiúk" alany, ellentmondásként, a „lányok" feltételezését tagadja s egyben helyesbíti.

Újabb szabályt találtunk tehát: hangsúlyos a párhuzam és ellentét mindkét tagja.

De miért nem jelöljük példáinkban a hangsúlyokat egyformán! Azért, mert nem azonos erejűek a valóságban sem. Először is: két „rangbeli" fokozatunk van: szakaszhangsúly és főhangsúly. Egyikük ugyanis épp akkora erejű csak, hogy a következő hangsúlyig hat. Legyen rá ez a példa:

— *Jú*liusban a *kom*bájnok *le*aratták a *ga*bonát.

Egyszerű közlés, minden részlete új; a hangsúlyok rang szerint egyformák benne, egyikük sem mutat túl a mondat határán, de még az utána következő hangsúlyon sem. A maga szakaszára érvényes csak; ezért „szakaszhangsúly" a neve.

Más a helyzet itt:

— Az *idén jú*liusban a **kom**bájnok aratták le a gabonát.

Érezhető: itt a „kombájnok" szóalak fölébe emelkedik az utána sorjázó állítmánynak és tárgynak. Sőt kimutat a mondatból; ellene mond egy (kimondott vagy kimondatlan) feltételezésnek, amely szerint az idén is kaszával arattak volna, mint hajdanán. Ennek a nagyobb rangúnak „főhangsúly" a neve. (Minthogy az egész mondaton uralkodik, így is hívják: mondathangsúly. De jegyezzük meg, érvénye csak egy-egy tagmondatra terjed ki; így az összetett mondatban több főhangsúly előfordulhat.)

Maga a szakaszhangsúly lehet gyengébb, lehet átlagos, de lehet emelt erejű is. Ez a különbség már nem „rangbeli", de le sem becsülendő.

Mérjük akkor össze ezt a kis elméletet a valósággal! Legyen ez a mondat a példánk (úgy jelölve, ahogy a rádióban elhangzott):

— Ha *prizma* helyett egy **na**gyon kis **rés**t alkalmazunk, *egy* egy *szín* **kü**lön is **vizs**gálható.

Az első tagmondatban a „nagyon kis rés" eleje, a másodikban a „vizsgálható" sikerült tehát főhangsúlyosra. A mondat tartalma és fogalmazásformája azonban másképp utal az előzményekre: hogy a fehér fény, prizmán átbocsátva, színskálára bomlik a vizsgálat során. No de akkor miért — és mivel szemben — kapna ekkora hangsúlyt az, hogy „vizsgálható"! S más oldalról: a prizma bizony nem rés, sem kicsi, sem nagy: így hát nem a „nagyon kis" áll vele sarkítottan szemben, hanem a „rés".

Állítsuk talpára az egészet. Akkor így hangzik:

— Ha *prizma* helyett egy *nagyon kis* **rés**t alkalmazunk, *egy* egy *szín* **kü**lön is vizsgálható.

Főhangsúlyosan került most szembe a „rés" az alig hangsúlyos (hiszen csak megismételt) „prizma" szóval; átlagerejű szakaszhangsúlyt kapott a „rés"-t minősítő „nagyon kis" eleje. A második tagmondatban a „külön is" kapott főhangsúlyt, mint újságoló rész; az alanyra és jelzőjére egy-egy szakaszhangsúly esett. Az állítmány mindkét tagmondatban hangsúlytalanul tapadt a főhangsúlyos részhez, ezzel is bizonyítva annak rangját.

Sok részszabály van még; de így vagy úgy mindegyikük a fenti kettőre vezethető vissza. — Valóban nehezebb ez így, mint ha sommás szabályokat követhetnénk. Egy a mentség: hogy értelmesebb, értelmezőbb, azaz igazabb.

Deme László

ALAPÍTVÁNY AZ ANYANYELVI KULTÚRÁÉRT

Nemes versengés színhelye és szervezője a megalakulásának 60. évfordulóját ünneplő XIX. kerületi Landler Jenő Gimnázium. Egy idős kispesti munkás 1977-ben százezer forintot ajánlott fel az iskolának a magyar nyelv ápolására, az anyanyelvi kultúra terjesztésére. Adományának kamatait évente jutalmul osztják szét a gimnázium nyelvi vetélkedőjén sikeresen szereplő tanulók között. Idézem az alapítólevélből: „A kötelezettségvállalásra az anyanyelv szeretete indított. Szocialista kultúránk fontos részének tartom anyanyelvünk gondozását, és ehhez a magam részéről ily módon kívánok hozzájárulni. Nyugdíjamból és a mellette végzett külön munkákból az évek során megtakarított összeget kívánom e célra fordítani. Kívánságom, hogy a közérdekű cél megvalósítása során nevemről és közelebbi adataimról említés ne történjék."

Három éve zajlik magas színvonalú, több fordulós verseny a gimnázium falai között. Az Anyanyelvi Bizottság titkára, Grétsy László kandidátus segíti a tartalmi és szervező munkát. Korbuly Pálné, Kelecsényi László és Újházi Borbála magyartanárok lelkiismeretes, gondos előkészítői voltak a vetélkedésnek. Harmadik és negyedik osztályosok pályázhatnak a döntőbe jutásért, amelyhez helyesírási, fogalmazási, nyelvhelyességi feladatok buktatóin át juthatnak el. Ott azonban már szónokként, stilisztaként is be kell mutatkozniuk, de a nyelvtörténetbe, a művészettörténetbe is belekóstolnak, hogy helytállhassanak. Az elmúlt három évben a következő tanulók értek el kiemelkedő eredményt: Nagy László, Abonyi Ferenc, Szabó Borbála, Nádass Ildikó Bicskei Edit, Zuber Éva, Palágyi Lívia, Amerling Andrea, Gyeskó Ágnes, Nyírő Ildikó, Farkó Ágnes, Arnóczky Éva, Kovács Judit, Kocsi Gyula, Nagy Zoltán, Szabados Tóth Aranka, Szabó Károly, Laczkó Mária és Szamosi Ildikó.

Az adományozóval egyetértésben a versenybizottság javaslatára az elkövetkező években Pest munkáslakta kerületeinek középiskolái is bekapcsolódhatnak ebbe a mozgalomba.

ZALA MÁRIA

Egy csokor baki

Nap mint nap, hallgatva a rádiót, többnyire csak a hírekre figyelünk. Azt, hogy ki mondja, észre sem vesszük, kivéve, ha bakiznak a bemondók. Ilyenkor jót nevetünk, örömmel nyugtázzuk, hogy ők is emberek, ők sem tévedhetetlenek. Szórakozásképpen íme egy csokor a legutóbbi idők baki-gyűjteményéből. Az egyenesadásról készült felvételek sok kellemetlen pillanata már a múlté, ma már az érintettek is velünk együtt mosolyognak rajtuk.

— Kedves hallgatóink, reggeli krónikánk harmadik kiadását hallották... elnézést, hallották.

— Várható időjárás Budapesten holnap estig: növekvő felhőzet, helyenként kisebb eső várható. Máshol kevesebb eső felhő nélkül... illetve kevesebb felhő, eső nélkül.

— A Vatikánban bemutatták az újságíróknak Michelangelo helyreállított Piétáját. A remekművet, mint ismeretes, a nyár elején — szó szerint olvasom — egy magas származású őrült — nem tudom, Önök hogy vannak vele, nekem nagyon tetszik a kifejezés... jaj, bocsánat, elnéztem: egy magyar származású őrült kalapáccsal megrongálta.

— Jó estét kívánunk... illetve ez még kicsit korai lenne, jó napot kívánunk. Megkezdjük déli krónikánkat.

— Még mindig ingruhajáratban... elnézést, ingajáratban közlekedik az ötös villamos Óbudán.

— Változékony az idő, többfelé esik az idő... illetve az eső.

— Budapest felett az égbolt erősen csökken.

— Úgy oldották meg technikai munkatársaink, hogy a motorcsónakon, ami kísérti Schirilla Györgyöt, egy külön felállított kis rádiókészülék húzza Schirilla fülébe a Dunában a vizet.

— Aki kényelmesen, fizikai megterhelés nélkül, mintegy hat és fél órát hét órában dolgozik.

— Ezzel búcsúzunk, még felteszünk valamit a magnóte... illetve egy magnótekercset a lemezjátszónkra... azaz a magnónkra.

— Október huszonnyolcadika, kedd van. Simon napja. A név héber eredetű, jelentése: meghallgatott. Hozzánk görög közvetítéssel került. Ami pedig az időjárást illeti, Budapest fölött az ég felhőtlen, többfelé van kedd... elnézést, többfelé van köd.

— A volt iráni uralkodón ma műtétet hajtottak végre, kivették a méhét... elnézést, a lépét.

— Kedves hallgatóink, engedjék meg, hogy helyesbe... helyesbítsek...

Győri Anna

GYÓGYÍTÓ DÜH
AVAGY MITŐL BETEG A DÜH?

Szombat délután. Érdekesnek ígérkező beszélgetés egy pedagógussal a Petőfi adón.

Miközben azt hallgatja az elszánt érdeklődő, hogy mennyire egészségtelen elnyelni a dühünket, az ember füle égnek áll!

Az igen tájékozott szerkesztő-riporter kitartóan dühösít bennünket: ki tudja, hányadszor mondja már ki a DÜH szót, mindannyiszor „megfeszítve" összes „beszélő szervét", hogy szépen artikulált H hanggal örvendeztesse meg a kedves hallgatót.

No de kérem, miért erőlködik? — vetődik fel az ártatlan kérdés. Hát tán sosem hallott arról, hogy csak a DOH, POTROH, SAH és ALLAH szavakban ejtjük a szóvégi H-t?

Közben gondoskodón óva intenek a felesleges dühöngéstől. Én pedig — s remélem mások is — csak nyelek és nyelek. Újabb erőlködés, beszélőszervek recsegnek-ropognak, és megszületik egy újabb dühre ingerlő szóalak: a DÜHHEL. Már csak csodálni tudom a műsorvezetőt: hogyan képes ilyen „hátborzongató" H hangot kipréselni magából?

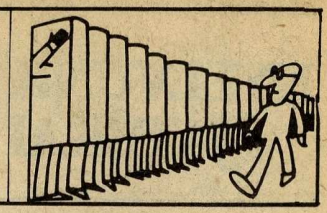
Most már az is bizonyos: arról sem hallhatott, hogy mássalhangzóval kezdődő toldalék előtt sem ejtjük a H-t (tehát: düvel).

Apróka észrevétel: ha egy műsor témája olyan dolog, amit szeszélyes nyelvünk „rázós" szóval jelöl, és ha már a műsor címében is szerepel ez a rövid szócska, akkor nem lenne megnyugtatóbb utánanézni legalább a kiejtésének?

(Az itt-ott esetleg „dühre ingerlő" hangért elnézést kérek, de hát nem éppen ebben a műsorban buzdítottak, hogy ne nyeljem le a dühömet?!?)

BESENYŐI ERIKA

SZEMLE

A Magyar Nyelvtudományi Társaság a Veszprém megyei Tanács és a TIT közreműködésével Veszprémben rendezte meg a III. *névtudományi konferenciát* szept. 22—24-én. Csaknem száz kutató és gyűjtő vett részt a tanácskozáson. Az előadásokban elhangzott, hogy a személynévkutatás problémái közül előtérbe került a ragadvány- és a becenevek gyűjtése és feldolgozása, de legjelentősebb feladatnak jelölték meg egy magyar családnévszótár elkészítését.

Külön előadás foglalkozott a földrajzi nevek országos gyűjtőmozgalmával. Zala és Somogy megye, valamint Heves és Szabolcs-Szatmár néhány járása után Tolna és Vas megye teljes, községenként helynévanyagának kiadása is hamarosan várható, több megyében és járásban pedig elvégezték a gyűjtést. (Ugyanekkor köszöntötték Tatabányán a Komárom megyei munka befejezését.) Csupán Pest és Nógrád megye nem indult még.

A mintegy ötven rövidebb előadás igen változatosan egészítette ki a fentieket. Néhány érdekesebb téma: mi tekinthető „magyar" családnévnek?; keresztnevek divattörténete; irodalmi névadás; ragadványnevek alaki és szociológiai típusai; jugoszláviai magyar névgyűjtés stb.

*

Az ötévenként megrendezett *nemzetközi finnugor kongresszust* az idén augusztusban a finnországi Turkuban tartották. Huszonöt ország több mint nyolcszáz résztvevője volt jelen, s ez a finnugrisztikának nemcsak nemzetközi tudománnyá válását mutatja, hanem az egész világra kiterjedő szakmai érdeklődést is. A VI. kongresszus színhelye a Komi (zürjén) Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosa, Sziktivkar lesz.

*

Az említett érdeklődésnek érdekes, szinte kuriózumszerű jele: a bolognai egyetem finnugor tanszékének kiadványa, a Quaderni Italo—Ungheresi 6. száma *Carla Corradi* 46 oldalas tanulmányát közli *a pesti egyetemi hallgatók nyelvhasználatáról*. Ez természetesen egyezik lényegében a magyar ifjúsági nyelvvel, s így az olasz kutató adja a kérdésről az egyik legbővebb összefoglalást.

*

Az Akadémia Anyanyelvi Bizottsága folytatta a *tankönyvek nyelvi-stiláris értékelését*. Legutóbb a középiskolai földrajz- és biológiakönyvek kerültek sorra. Az igényes szakszerűség és a vonzó forma mellett azonban a legtöbb könyvben zavaró egyrészt a tudományos elvontság, másrészt a brosúranyelv elemeinek sűrű felbukkanása. Mindez ellentétes a tanulhatóság pedagógiai céljával és a nyelvi nevelés kívánalmaival.

*

Megjelent a *Nyelvművelő kézikönyv* I. kötete, 1295 oldal terjedelemben sorakoznak föl ábécérendben (A—K) a lexikonszerűen megszerkesztett, rövidebb-hosszabb cikkek, amelyek az élő nyelvhasználat minden fontosabb elvi és gyakorlati kérdésében gyors tájékoztatást adnak. Reméljük, hogy — az értelmező szótárhoz hasonlóan — a Nyelvművelő kézikönyv is jelentős hatású lesz a tudatos nyelvi műveltség terjesztésében.

K. M.

NYELVÉDESANYÁNK

Válogatta és szerkesztette Hernádi Sándor és Grétsy László. Móra, 1980.

„Szavak mélyen csendülő hangversenye" — írja a magyar nyelvről egyik versében Berda József, a Nyelvédesanyánk című könyv pedig hatalmas kórussal tiszteleg édes anyanyelvünknek: csaknem száz írónak, költőnek majdnem háromszáz, a nyelvről szóló megnyilatkozását gyűjti egybe. Bár ezúttal a nyelvnek nem tudósai, hanem művészei mondanak véleményt, az egyénített hangvétel nem zárja ki, hogy az érzelmi vallomások szakszerű fejtegetésekkel váltakozzanak vagy párosuljanak. Sokszínű a gyűjtemény azért is, mert szerepel benne próza és vers, teljes mű és idézet, találó eredeti és alkalmi cím, egybehangzó és vitatkozó állásfoglalás, klasszikus és kortárs író egyaránt.

Molnár Z. M.

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Az új feladatok közzététele előtt az idei 2. számunkban megjelent rejtvények helyes megfejtését adjuk meg:

1. *Névelős játék.* Cél — acél. Lak — alak. Lom — alom. Lapozás — alapozás. Szú — aszú. Var — avar. Zsúr — azsúr. Pát — apát. Toll — atoll. Jak — ajak.

2. *Helynév, megduplázva.* Encs és Encsencs.

3. *Mit csinál?* Adél alél. Aliz aláz. Bálint bólint. Előd előz. Emil emel. Erik eszik. Gusztáv gusztál. Johanna rohanna. Lázár lezár. Lóránt leránt. Paszkál piszkál. Teréz tetéz. Ulrik ugrik. Vazul vadul. Vendel rendel. (Mindegyikre csak egy megoldást közöltünk, de az egyéb jó megfejtéseket is elfogadjuk. Például: Előd elad; Erik érik, esik stb.)

4. *Egy komoly, két tréfás!* Füstpénz. Gigász. Semminő. Szívófej. Szaglász. Fekvőtámasz.

5. *Nyelvőrmester kalandja.* A mulasztást az igazgató követte el, mert nem egyértelmű utasítást adott. Így („Az osztályon Kovácsnak össze kell állítani") azt is jelenti, hogy Kovácsnak kell összeállítania, de azt is, hogy Kovács részére kell az osztály dolgozóinak összeállítaniuk. Az igazgató az elsőre gondolt, de az *összeállítani* főnévi igenévhez nem kapcsolta hozzá az *-a* birtokos személyragot.

6. *Déry Tibor a nyelvről.* A magyar nyelvet tekintem legnagyobb földi kincsemnek.

A feladatokat helyesen megfejtők közül ezúttal a következő tíz olvasónk nyert százforintos könyvutalványt:

Bertha Éva, Csehszlovákia, Bratislava, Dunajská 31.; Csillik Mihály, Szeged, Madách u. 2. II. 5. (6721); Dr. Görgényi Imréné, Debrecen, Vörös Hadsereg u. 43. IV. 3. (4025); Hőrcsik Lajos, Szolnok, Dr. Csanády körút 8. IX. 27. (5000); János Péterné, Tatabánya, Március 15-e u. 5. (2800); Kerekes Sándor, Vecsés, Vöröshadsereg u. 110. (2220); Kiss Piroska, Kaposvár, Csiky Gergely Színház (7400); Schödl Gabriella, Budapest, Nagyenyed u. 6. (1123); Szabó-Pap Ferenc, Leninváros, Építők u. 10. fsz. 2. (3580); Tarr Istvánné, Putnok, Pokaj u. 1. (3630).

A Pontozó új feladatai

1. **Füllentő szavak.** Bizony ilyenek is akadnak, bár mi tagadás, nem önszántukból hazudnak, a sorsuk alakult úgy különféle okok folytán, hogy hazugságra kényszerültek. A szikvizet például szódavíznek nevezzük, holott egy csepp szóda sincs benne. A mustárgáznak sincs köze a mustárhoz, mi több, még csak nem is gáz. Az olaszrizling éppenséggel nem olasz földről származik, hanem Ausztria Steiermark nevű tartományából és így tovább. Most rajtakaphat öt ilyen kifejezést a füllentésen, ha felel a kérdésekre. (Megfejtése válaszonként 4, összesen 20 pont.)

A) A halcsont nem csont, hanem micsoda?

B) A cethal nem hal, hanem micsoda?

C) A szarvas — nem lévén szarva — nem szarvas, hanem micsoda?

D) Az esthajnalcsillag nem csillag, hanem micsoda?

E) A teknősbéka nem béka, hanem micsoda?

2. **Szótagcserebere.** *A kosara pár napja égtől melegszik.* Egy ismert Arany-sor szótagjait cseréltük össze. Melyik sorét? (Megfejtése 8 pont.)

3. **Keverék szólások.** A szólások nyelvünk virágai — szoktuk mondani. Ez a megállapítás jogos is. Ha azonban egy-egy szólást eltorzítva, kiforgatva használunk, akkor éppenséggel nem virágokkal ékesítettük beszédünket. A következőkben öt olyan keverék szólást idézünk, amelyek mindegyike két-két kifejező, szemléletes szólás hibás egybegyúrása révén jött létre. Megfejtésül azt a két-két szólást kell beküldeni, amelyekből e téves formák alakultak, összesen tehát tizet. (A megfejtésért szólásonként 2—2, összesen 20 pont jár.)

A) Ráhúzza a keresztvizet.

B) Szöget ütött a fülébe.

C) Lándzsát tör felette.

D) Nem enged a huszonegyből.

E) Csehül áll a szénája.

4. **Furfangos összetett szó.** Ki tud egy olyan magyar összetett szót, amelyben két hosszú mássalhangzó között egy megduplázott hosszú magánhangzó áll? (Megfejtése 12 pont.)

5. **Három regény.** Három szórejtvényt közlünk. Mindegyiknek egy-egy híres regény címe a megfejtése. Melyik ez a három cím, s kik a szerzők? (Megfejtése egyenként 5, összesen 15 pont.)

Te meg én reszketve csücsülünk.

A napjainkban épült néhány rendház.

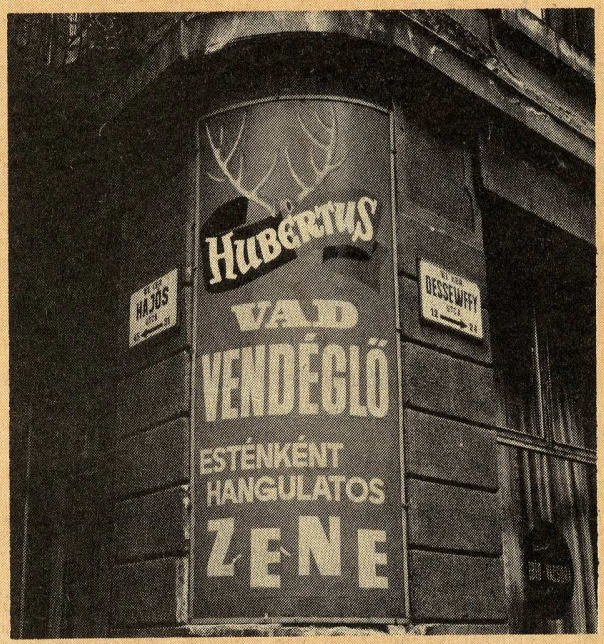
Elek nevű, fehér hajú férfi ordít.

6. **Babits Mihály a nyelvről.** A kiváló költőnek a nyelvvel kapcsolatos szellemes mondását rejtettük el keresztrejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1981. február 20-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó! Egyébként az e számunkban közölt rejtvények megfejtéseinek értékelésével egyidejűleg ismét év végi zárszámadást tartunk majd.

Jó megfejtést kívánnak a szerzők: **Borbély Károly** (6.), **Császár Zoltán** (2.), **Grétsy László** (3.), **Kommár Ferenc** (4.)' **Kun Erzsébet** (1.), **Vágyi Imre** (5.).

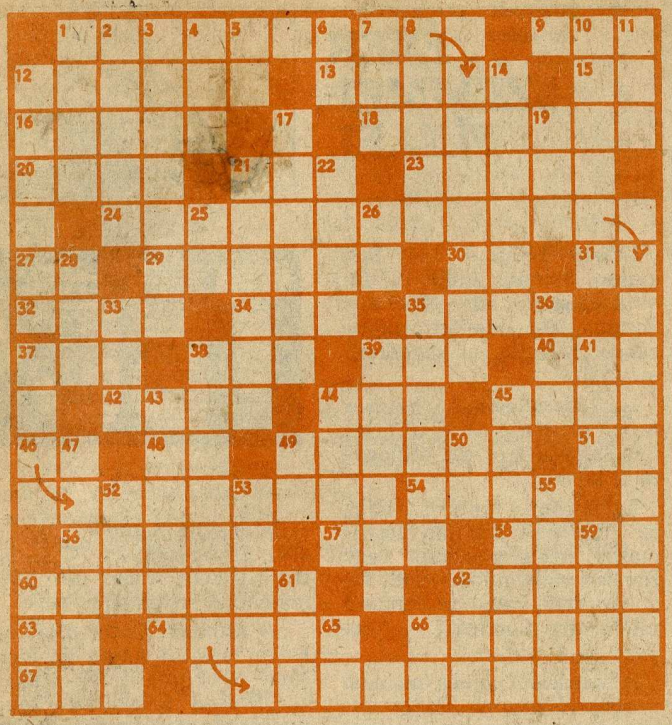
FÉLELMETES!

A cégtábla keltette félelmemet leküzdve a minap betértem ebbe a „vad vendéglőbe". Kellemes meglepetés ért: a fehér asztalok nem bántottak, s késes sem szegeződtek elszorult szívemnek. — De miért is lett volna másképp, hisz a Hubertus igen barátságos *vadvendéglő*, konyhája a *vadételek* (egyáltalán nem *vad ételek*) ízletes elkészítéséről nevezetes.

Lám, lám! Mit nem tesz, ha egy elválasztott szó kötőjelét elspórolják!

Találta: **L. K.**

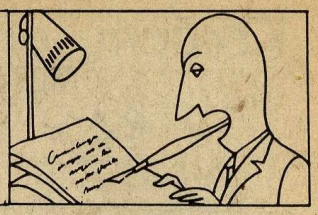
Babits Mihály aranymondása

Kiváló írónk és költőnk egyik mondását idézzük a beküldendő vízszintes 7., 24., függőleges 37. és 38. számú sorban.

VÍZSZINTES: 1. Szicíliai kikötőváros. 7. *A mondás első része (zárt betű: É).* 9. Voznyeszenszkij verseskötetének címe. 12. Pármai nyomdász volt; a ma is közkedvelt, általa metszett betűtípus névadója. 13. Világos sárgásbarna szín. 15. Indíték. 16. Nolde, német grafikus (1867—1956) személyneve. 18. Hideg, hófúvásos idő. 20. Fővárosa Lomé. 21. Tudomány. 23. Normann vezér a X. században. *24. A mondás második része (zárt betűk: Y, É, F).* 27. Kassák Lajos szerkesztette lap volt. 29. Földrész. 30. Azonban. 31. Kanócdarab! 32. Aktában sok van. 34. Római 151-es. 35. Pólus. 37. Skandináv légiforgalmi vállalat. 38. „... magyar most?" (Berzsenyi-idézet). 39. Szent, röv. 40. Mérnöki képesítés előtt álló rövidítés. 42. „... szívét a homlokán hordja" (Jókai-regény). 44. Hálót készít. 45. Ellenszenv, viszolygás esetében használt indulatszó. 46. Előadó, röv. 48. Helyrag. 49. Nagy madár faji jelzője. 51. A nátrium vegyjele. 54. Világszervezet. 56. Agyba-főbe ver, kissé régies, népies szóval. 59. Hurok, csomó. 58. Amerikai filmszínésznő volt (Sharon). 60. Ilyen állat a vadkan is. 62. Ugyanis, azért. 63. Összeadva: C. 64. Pontatlanul jár az óra. 66. A természet titkos erőinek istennője a görög mitológiában. 67. „A ... atyafiak" (Mikszáth-mű).

FÜGGŐLEGES: 1. Olasz alpesi tó névadó városa. 2. Verona folyója. 3. Ide-oda taszít. 4. Idegen női név. 5. Oda nézz! 6. Jószívű. 7. Vezérezredes az I. világháborúban. 8. Állam az egyenlítő mentén. 10. Hevesen könnyező. 11. Hördó űrmértékegysége. 12. Eldugaszolja. 14. Híres NSZK-beli színésznő (Lili). 17. Világváros Luzon szigetén. 19. Holland és spanyol autók jelzése. 21. A 16 pontos betűnagyság neve a nyomdászatban. 22. Részére. 25. Az ittrium és a fluor vegyjele. 26. Ókori római pénz, fordítva. 28. Papagájfaj. 33. A dinhez hasonló fényérzékenységi mértékegység. 35. Község Szeged határában. 36. A fordítottja: szögmértékegység. *37. A mondás harmadik része (zárt betűk: N, M). 38. A mondás befejező része (zárt betűk: S, E).* 39. Túlzó erélyesség. 41. Kossuth-díjas balettművész (Zsuzsa). 43. Borpárlat. 44. Északi határállomásunk. 45. Fiúnév. 47. Súlyos fejsze, névelővel. 49. A stroncium vegyjele. 50. Tinó egynemű betűi. 52. Fekvőhely. 53. Európai nép. 55. Rendellenesség (vagy ha ige: hajszol). 59. Házfedél. 60. Női hangnem. 61. Német „ő" nőnemű alakja. 62. Vissza: múlt századi szabadsághős. 65. Súlyrövidítés. 66. Czinege Lajos a minisztere.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Gyanús . . .

Egy finom túrós sütemény csomagolásán olvashattuk ezt: „Készítette X. Y. *cukrásztermelő*". A tehetség fölötti lelkendezésemet azonban elnyomta az ébredő gyanú. Talán tévedek. Talán mesterünk nem több egy derék cukrásziparosnál, csak éppen a helyesírással áll hadilábon. Valószínűleg. Mert ha vessző van a *cukrász* és a *termelő* szó között, mindjárt világos az ügy: „Készítette X. Y. *cukrász, termelő*". — Persze a tanács adóosztályának szóló *termelő* értelmező nyugodtan el is maradhatott volna a *cukrász* mögül. Ha ugyanis X. Y. készítette a süteményt, akkor nyilván ő maga dolgozott vele, ő „termelte".

Ám az olyan különírás is okozhat zavart, amilyen a két alábbi példa.

Nemibeteg rendelő. — Egy orvosi rendelő lehet: tiszta, jól felszerelt stb., de azt még álmunkban sem gondolhatjuk, hogy náthás, gyomorbajos, sőt (ne adj' isten) nemi beteg legyen. Javallat: *nemibeteg-rendelő.*

Gyógyszer kiadás. — A gyógyszer valóban kiadás, amit az egészséges ember megtakaríthat, de ha mégis szükségünk van rá a *Gyógyszerkiadás* táblánál vehetjük át.

Találtam egy valóságos csodabogarat is a múltkoriban. Íme: „*A padlás és pince és általában a törmelék elszállítása* nem a Fővárosi Közterület Fenntartó Vállalat feladata, ezért azt kirakni nem lehet!" (Részlet a Lomtalanítási akció című felhívásból.) — A mondat azt közli a figyelmes állampolgárokkal, hogy a padlást és a pincét ne rakják ki az utcára, mert nem viszik el. Az illetékesek nyilván ezt akarták tudatni: „*A padlás- és a pincetörmelék, illetőleg általában a törmelék elszállítása . . .*"

Még valamit! A vállalat nevének írásmódjával sem érthetünk egyet: a *Közterület-fenntartó Vállalat* forma lenne a helyes.

B. Sebestyén Ilona

Higgye el!

Természetes mindenkinek, hogy — a kiejtést követve — a *tesz, vesz, lesz, eszik, iszik, visz* ige felszólító módú alakjaiban *gy*-t kell írni: *tegyek, vegyetek, legyen, együk, igyál, vigyék* stb. Sok viszont a bizonytalanság az említett igék csoportjához tartozó *hisz* felszólító módjának írásgyakorlatában. A kiejtése szerint írt helyes *higgyen* stb. helyett gyakran találkozni a „higyjen" stb. formával, sőt olykor még a „hidjen" stb. is felbukkan.

Miért hibásak ezek az írásmódok?

Régen a *hisz* felszólító módú alakjaiban ugyanúgy rövid *gy*-t ejtettek, mint a többi rokon igében, s ennek megfelelően írták őket: *higyek, higye, higyék* stb. Ezekben az igealakokban azonban megnyúlt a *gy*, egy idő után a helyesírás is követte a megváltozott hangzást, s lett: *higgyek, higgye, higgyék* stb.

De mi az oka akkor a „higyjen"-nek a „hidjen"-nek?

A *gy* végű igék felszólító módjában *-gyj*-t írunk: *hagyja, fagyjon, fogyjon* stb.; de ugyanúgy *ggy*-t ejtünk, mint a *higgyen* stb.-ben. Többen aztán (nem tartva számon a *ggy* hangok különböző eredetét) a *higgyen*-t is (a *hagyjon* mintájára) „higyjen"-nek írják. A „hidjen" meg a szintén *ggy*-vel ejtett *adjon, védje* stb. írásmódját követi. Mindkét forma hibás, hiszen nincs sem „higy", sem „hid" igénk, nem is volt soha.

F. P.

Kérdem, olyan nagy hiba ez a kérdőjel?

Az Édes Anyanyelvünk II. évf. 2. számának 14. oldalán megjelent cikk (Novotny Júlia: Vigyázat! Nem kérdő mondat!) figyelmes elolvasása után, ismerve az ott szabatosan kifejtett szabályokat, mégis a fenti címben kitettem a kérdőjelet, noha csak a mellékmondat kérdő, tehát tudatosan szabálysértést követtem el. Ám engedjék meg, hogy védekezésemet megpróbáljam előadni.

A helyesírási szabályzat 110., illetve 337. pontjai ellen valóban vétettem, mert a szabály az szabály! De kételyeimet Tóth Árpád szavaival így fejezném ki:

„A törvény jó-e? — nem tudom,
vagy rossz? — nem kérdem én,"

(Wilde: A readingi fegyház balladája).

A magam részéről a törvényből csak egy icipici kiskaput hiányolok. Ezen a kiskapun megszökhetnének az olyan „főmondatok", amelyek csak formailag, a pedáns elemző górcsöve alatt játszanak „fő" szerepet, mint pl. az általam választott címben a „Kérdem", ami el is hagyható, nagyképű szószaporítás. Az egész összetett mondatra egy szóval lehet válaszolni: „igen" vagy „nem". Tehát az odabiggyesztett „főmondattal" *együtt* eldöntendő kérdés az *egész*, amihez szerintem kérdőjel dukál! Persze elképzelhető egy harmadik lehetséges válaszuk is: „Azt tanácsoljuk, ne üsse bele az orrát olyanba, amihez nem ért!" Bár a főmondat itt is kijelentő, és a felszólítás csak a tárgyi mellékmondatban rejlik, ha ez utóbbi lenne a válasz, a felkiáltójelet ott sem kifogásolnám, legfeljebb folytatnám Tóth Árpád hivatkozott strófájának 3. és 4. sorával: „azt tudni csak..., hogy zord a fal s kemény".

Mielőtt a „zord és kemény" falon a kiskaput végleg bevágnák az orrom előtt, legyen szabad mentségül felhoznom egy másik összetett mondatot is Tóth Árpád idézett fordításából, ahol egy vitán felüli mellékmondat végén is kiteszi a kérdőjelet:

„S egy őr sem merte kérdeni,
e torz szó mire megyen?"

(III. ének 5. bek.)

KORCHMÁROS LÁSZLÓ

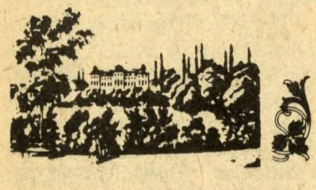
Kedves olvasónk levelét örömmel közöljük. Közérdekű kérdést vet fel, következő számunkban felelünk rá.

FÁBIÁN PÁL

REJTÉLY

Jaschik Sándor középiskolai tanár — 1126 Budapest, Kiss János altábornagy u. 21. — elküldte címünkre az Országos Filharmónia alábbi reklámnyomtatványát. Vajon miért?

MARTONVÁSÁR

BEETHOVEN-EST

Ha megnézzük a nyomtatvány hátlapját, választ kapunk kérdésünkre!

A HANGVERSENYEK 19 órakor KEZDŐDNEK

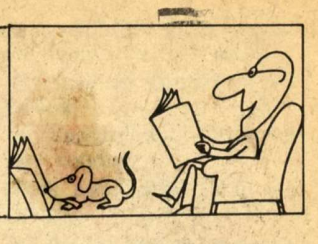
Jegyek 40—80 forintos áron válthatók az Országos Filharmónia jegypénztárában (V., Vörösmarty tér 1. Tel.: 176-222) az üzemi közönségszervezőknél és a Fejér megyei Idegenforgalmi Hivatalban (8000 Székesfehérvár, Szabadság tér 6. Tel.: 124-94)

Megközelíthető vonattal. Előadás után a vonat megáll.

Az Országos Filharmónia az utazásról nem gondoskodik.

A műsor- és szereplőváltoztatás jogát fenntartjuk.

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

László István — 1143 Budapest, Semsey Andor u. 10. — a Kossuth adó 1980. augusztus 30-i délelőtti műsorában hallotta a következő mondatot:

„... *édesanyámat hétéves fejjel elvitte a tbc!*" (Történet Sziszifuszról, aki otthagyta a követ).

Levélírónk megérti, hogy az élőszóbeli spontán fogalmazás néha pongyola vagy zavaros mondatokat szül. De a riporter vagy a rendező miért nem korrigál? — kérdezi.

A kérdésre sajnos mi sem tudunk válaszolni. Pedig nagyon jó lenne valamilyen megoldást találni, hogy ilyenfajta lehetetlen mondatok ne hangozzanak el egyetlen műsorban sem. Bizonyára olvasóink is úgy gondolják: nem túlzó pontoskodás, ha az idézett mondat helyett ezt a formát választjuk: *hétéves voltam, amikor édesanyámat elvitte a tbc.*

* * *

A következő hirdetésszövegre is László István figyelt fel:

„*Kellemes megjelenésű, jó alakú, szőke, budapesti lakással, jogosítvánnyal rendelkező orvos özvegye* keres partnerkapcsolatot házasság céljából diplomás 56—67 éves, lehetőleg özvegy férfi személyében" (Magyar Nemzet, 1980. aug. 31.).

Bizony nem mindennapi dolgokról van szó ebben a hirdetésben. Nehezen fér az ember fejébe, hogyan lehetséges: az előnyös tulajdonságokkal és kellemes anyagiakkal rendelkező orvos felesége vajon miért nevezi magát özvegynek, és miért keres partnerkapcsolatot — ráadásul házasság céljából. S ha valóban özvegy, akkor miképpen lehet az elhunyt férj oly kellemes megjelenésű, hogyan lehet budapesti lakása és jogosítványa? — A rejtély mindjárt megoldódik, ha a szöveg kulcsszavát helyesen írjuk le: egy kellemes megjelenésű stb. *orvos-özveau* keresi ily módon jövendő férjét, nem pedig egy, az emlegetett tulajdonságokkal rendelkező orvos özvegye.

* * *

Patonayné Zámbó Ildikó — 2501 Esztergom, Pf. 70 — az Esti Hírlap 1980. jún. 10-i számában olvasta, hogy:

„A színházi Oscar-díjat az Evita musical kapta az idén New Yorkban. ... *A rendező, Harold Prince a Tony kitüntető szobrocskát kapta a főszereplő Patti Luponével együtt.*"

Magam elé képzeltem Harold Prince feleségét, amint beállít a szeretett férj az értékes díjjal és Patti Luponével — írja levelezőnk, s hozzáteszi: Valahogy másképpen kellett volna ezt a mondatot fogalmazni.

Az idézett szövegrész valóban félreérthető. A *-val, -vel* ragos szó mellett névutószerűen használatos *együtt* azt jelenti, hogy 'a szóban forgó személyt, dolgot hozzáértve'. Jobb lett volna egy kicsit körültekintőbben fogalmazni. Például így: *A rendező, Harold Prince és a főszereplő, Patti Lupone a Tony kitüntető szobrocskát kapta.*

* * *

Soltész Erzsébet tanár — 1087 Budapest, Hungária krt. 16. — a Magyar Nemzet 1980. aug. 9-i számából arról értesült, hogy az egyik bírósági tárgyaláson

„... a közhangulat nyomása ellenére a bíróság *a tett és különösképpen a tettes súlyának megfelelően döntött* és nem befolyásolták a külső körülmények."

A baklövés nyilvánvaló: *a tettesek súlyát* nemigen mérik meg egy-egy ítélet meghozatalakor, a tett elkövetésekor tanúsított kegyetlenségük mértékét azonban annál inkább.

* * *

Horváth Éva — 1078 Budapest, Landler Jenő u. —

magyarán szó nem új vagy rossz forma, hiszen Petőfi, Szigligeti, Kosztolányi stb. is használta. Például Kosztolányi ezt írta a színészekhez szóló nyílt levelében: „ezután kétszeresen ügyeljenek, hogy mindig *magyarán* beszéljenek" (azaz: nem csupán magyarul, hanem helyesen, szépen, hibátlanul!)

Heltainé Nagy Erzsébet

Fürst Zoltán — 1098 Budapest, Börzsöny u. 17. — a következőket írja levelében: „Majdnem mindennap hallom a rádióban ezt a szerkezetet: X. Y. *tiltakozott amiatt*, hogy ... Kérem szíves felvilágosításukat arra vonatkozóan, hogy helyesen beszélnek-e a rádióbemondók akkor, amikor *valami miatt tiltakoznak*. Én a magam részéről szintén *tiltakozom* a helytelen beszéd *ellen*, mert sérti a fülemet. De talán nincs is igazam. Szeretném tudni a nyelvészek véleményét.

Mi is tapasztaltuk, hogy a valaki *tiltakozik* valami *ellen* határozós szerkezet névutóját sokan fölcserélik a *miatt* névutóval. A hibázásnak az a magyarázata, hogy a *tiltakozás*-t mindig valamely konkrét — a tiltakozó fél szempontjából felháborító, igazságtalan — *ok* váltja ki, azaz mindig valamely kedvezőtlen esemény bekövetkezte stb. idézi elő azt, hogy az illető szót emel, *tiltakozik ellene*. Természetesen ez csak magyarázat, s nem mentség!

Takács Lajosné

Csajbók Ferencné — 5420 Túrkeve, Április 4. u. 12/B — egy olyan rendeletet olvasott nemrégiben, amely a „*kisiparosok* vásári *árusítását*" szabályozza. Levelezőnk furcsállja az idézőjelbe tett szerkezetet. Szeretné tudni, osztozunk-e véleményében.

A „*kisiparosok* vásári *árusítása*" kétarcú szerkezet. Jelentheti azt is, hogy a kisiparosok árusítanak, de azt is, hogy őket árusítják. Pusztán nyelvtani szempontból tekintve ez az eset hasonló a klasszikus nyelvészeti példához: „*az anya szeretete*". Itt arról is lehet szó, hogy az anya szereti mondjuk a gyermekét, meg arról is, hogy az anyát szeretik. Az adott szövegkörnyezet dönti el, hogy melyik jelentés válik aktuálissá. Eredeti példánkban azonban csupán belemagyarázással gondolhatunk arra, hogy a kisiparosokat árusítják, mert ilyen a valóságban nem létezik. Csakis arról lehet szó, hogy a rendelet azt szabályozza, ők hogyan árusíthatnak a piacon. Más kérdés az, hogy egy hosszabb, kibővített mondat eloszlatná azt a homályt, ami esetleg a rendeletbeli mondatban lehetett.

Felde Györgyi

Dr. Simon Gyula azt kérdezi, vajon helyesen használják-e íróink, újságíróink a német *Lumpen* szót jelzőként, mint például Sárvári Márta a Magyar Nemzet 1980. január 20-i számában: „A flamand építőművészet remekeiben *lumpen* elemek vertek tanyát."

Levélírónk így foglalja össze véleményét:

„Nézetem szerint a *Lumpen* a német nyelvben egymagában rongyot, rongyos ruhát, összetételben pedig olyan személyt vagy tárgyat jelent, aki vagy amely ezzel összefügg: ilyen például a *Lumpengesindel*, *Lumpenkram*, *Lumpenhändler*, *Lumpensammler* és a *Lumpenproletarier*. Ez utóbbiakat nevezik íróink gyakran *lumpen* elemeknek, alig hiszem, hogy helyesen. A német főnév mint magyar melléknév, illetve jelző legalábbis furcsán hat."

Mi nem csodálkozunk oly mértékben a *lumpen* szó fokozatos önállósodásán és melléknévi használatán, mint levélírónk. A magyar főnevek között szép számmal találunk kettős szófajú szavakat. Ilyenek például a nemzetiséget, színt, mértéket stb. jelölő főnevek és melléknevek: ha önmagukban állnak (azaz: ha nincs jelzett szavuk), akkor főnevek, jelzős szerkezetekben pedig melléknevek. Például: a legnagyobb *magyar:* Széchenyi István, de: *magyar* ember, *magyar* nyelv, *magyar* tánc, *magyar* kártya stb. Bár a német nyelvben a *Lumpen* főnévnek nem alakult ki önálló melléknévi használata, a *Lumpengesindel* (= rongy, szemét népség), *Lumpenproletarier* (= lumpenproletár) stb. jelzős összetételek *Lumpen* előtagja is melléknévi szerepű. A magyar *lumpenproletár*, *lumpenproletariátus* típusú összetételekből elvont *lumpen* előtag önállósulása s jelzőként való használata talán még szokatlan, de érthető, megmagyarázható, s ezért a maga helyén nem kifogásoljuk.

Takács Lajosné

Figyelmező

„Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet él, de ha egyszer elnémul, akkor gyászt fúzt terem a' hon, melly a holtakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait."

(Széchenyi István)

„... a' nyelv az legyen, a minek lennie illik: hív, kész és tetszó magyarázója mindannak, a' mit lélek gondol és érez."

(Kazinczy Ferenc)

„Haza, nemzet és nyelv, három egymástól valhatatlan dolog, s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog."

(Kölcsey Ferenc)

„A hányje idegen szavak használatában mutatott rossz példánál sokkal súlyosabb a hivatalos iratok szörnyű stilisztikája, mely utánzásra talál a vállalatok levelezéseiben, hirdetéseiben, prospektusaiban, mindennemű szövegeiben."

(Bárczi Géza)

„Gyermekes dolog volna bármely nyelv értékeit a többiek ócsárlásával bizonygatni. Gyermekes és teljesen hamis. Nem azt akarjuk mondani, hogy egyik nyelv többet ér, mint a másik, csak azt, hogy más. És ez a más teszi értékes színné az emberi művelтség tarka képében."

(Bárczi Géza)

„Az idegen szó tarkít, 's elárulja szegénységünket, 's a' nemzeti büszkeséget igazságtalanul alázza."

(Kazinczy Ferenc)

„A nyelv fontosabb az alkotmánynál is. Új alkotmányt szerezhet a nemzet, de új nyelvet nem, mert akkor már megszűnt magyarnak lenni."

(Felsőbüki Nagy Pál)

„Annyi bizonyos, hogy olyan zagyva nyelvnek, melynek szókincse idegen szavaktól tarkáll, eredeti szerkezete, mondatfűzése pedig napról napra satnyul, csak kevés tartóereje van."

(Kosztolányi Dezső)

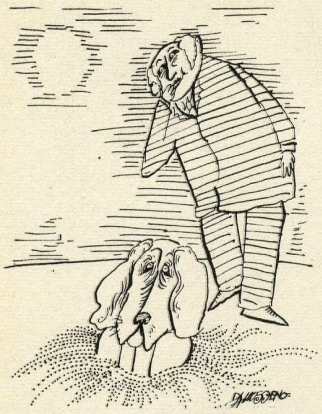
„Anyanyelvi műveltségünk gyarapítására ragadjunk meg minden módot: olvassunk minél többet régi és mai költőinket, íróinkat, a legjobbakat, nagy figyelemmel tanuljunk tőlük, de ne szakadjunk el anyanyelvünk szülőföldi gyökereitől."

(Ferenczy Géza)

„A nyelv élete hű tükre a nemzet életének: amint ez megújul, meg kell újulnia annak is."

(Tolnai Vilmos)

Itt van a kutya elásva!

Hol? Ja, valamire fény derül majd! Persze a szólások! Igen, a szólások. Részei mindennapi nyelvhasználatunknak, beszédünknek, és érezzük azt is, hogy színesebben, szemléletesebben fejeznek ki egy-egy gondolatot, mintha egyetlen szóval helyettesítenénk; sőt mást fejeznek ki, mint a szavak egyenként. Jelentésüket már szókapcsolatként kapták, azaz így ment végbe rajtuk a jelentésváltozás. A címként szereplő szólás jelentése pl. kettős: 'ez itt a bökkenő!' és 'ez a lényeges, a fontos az egészben!'.

Használati értéküket nézve: a szólások minden nyelvi rétegben előfordulnak, de gyakoriságuk különböző. A beszélt nyelvben, s azon belül is a nyelvjárásokban kedvelik és használják őket leginkább, s természetesen az ezt a nyelvi réteget megelevenítő szépirodalmi nyelvben.

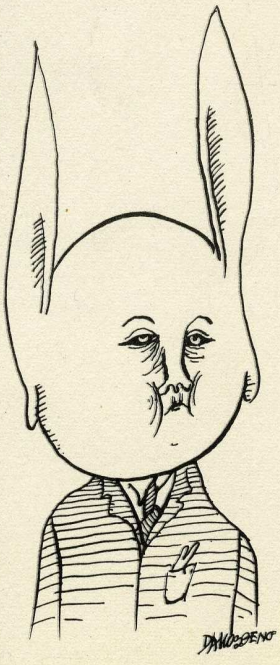
Stilisztikai hatásuk forrásáról O. Nagy Gábor vall. Úgy vélekedik, hogy az olvasóban, hallgatóban egy röpke pillanatra felsejlik az eredeti jelentés, de ezt azonnal követi az átvitt is — s a kettő közötti hirtelen váltás eredményezi a stílushatást, a stilisztikumot.

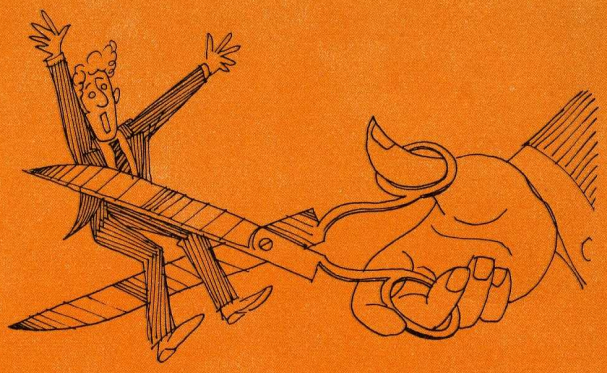
Számtalanszor előfordul azonban az is, hogy a kétféle jelentést egyformán megtartja az író, költő, s ezzel pl. humoros stílushatást ér el. Arany János kedvelte az efféle nyelvi bravúrt, nézzünk meg belőle egy párat.

Tompa Mihálynak ezt írja: „Hanem hát tégy úgy, mint én. Én már megadtam magamat és *lekonyította* lelkem a *fülét*, ilyeténképpen: Mit? hír? név? Mese az..." (Levelezése íróbarátaival, Bp., 1889. II. 275). A *leereszti a fülét* jelentése 'csüggedt, szomorú'. Valóban felsejlik az idézett sorokban az eredeti jelentés, de a közbeékelt *lelkem* szó mosolyra deríti az olvasót — a *lélek* szó elvont s a *fülét lekonyítja* szókapcsolat konkrét jelentéstartalmának összekapcsolása ugyanis a humor — vagy inkább halvány önirónia — forrásává válik.

Vagy máshol Szász Károlynak így ír: „A Shakespeare fordítás ügyében majd gyűléskor talán határoznak valamit. Eddig kevés ember *mozgatta* a fülét, s a'ki igen, azét meg nagyallottam." (Arany J. i. m. II. 335.) A *mozgasd a füledet* szólás 'szólj, ha akarsz valamit' jelentésben szerepel a szótárban. A költő „szabályosan" indítja a gondolatot, sőt a *mozgatta a fülét* szólást is — bár mosolygunk rajta, de könnyen megértjük, így magyarázva: 'kevesen szóltak még a Shakespeare-fordítás ügyében'. S most jön a befejező rész: *aki szólt, annak meg nagyallotta a fülét*, vagyis szamárnak tartja, tehát az illető véleményére nem ad sokat. A mondat csattanója választékos, de célba találó, a lényeget érintő gúny. S mindez abból következik, hogy a szólás átvitt jelentését ugyanazon szavak konkrét jelentésével folytatja a költő.

A nagyidai cigányok című elbeszélő költeményben e sorokat olvashatjuk:

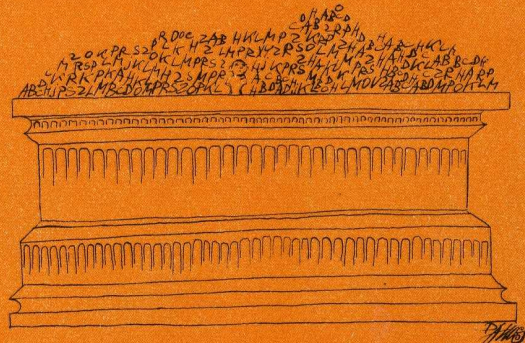

KIVÁGTÁK A JELENETBŐL

AZ ÚJ BEMONDÓT BEDOBTÁK A MÉLYVÍZBE

A NYELVMŰVELŐ SZOBRA

„Ilyen a szerencse! *gondolá*
foghegyen,
Ha ma égig emelt, holnap
alád megyen."
(Arany J. Összes művei. Bp., 1884. 232.)

Foghegyről beszélni szoktunk, s ez azt jelenti, hogy lenézően, félvállról tesszük azt. A szereplő (Csóri vajda) a maga vigasztalására gondolatban legyintve elmélkedik a szerencse forgandóságáról, s ezt egy szólás átszerkesztésével fejezi ki a költő. Igen érdekes, hogy a *beszél* igét nem valamely rokon értelmű szavával helyettesíti, hanem másik igével, mégis ráismerünk a szólásra, mert a *foghegyről* szó csak ebben az állandó kapcsolatban fordul elő, s az idézett részben is megtartja a szólásban hordozott jelentéstartalmát. Sőt, ha kulcsszót feltételeznénk a szólásban, ez lenne az.

A szólások közkeletűek, mint a népmesék, népdalok. Változatokban élnek, egyik vidéken így, másutt másképpen örökítik tovább őket. Bármely alakban nyelvünk értékei, és (itt van a kutya elásva!) kár lenne, ha a szókincs peremére kerülve kiszorulnának nyelvhasználatunkból.

Rozgonyiné Molnár Emma